

Lincoln, Yvonna S. / Denzin, Norman K.

Wkraczanie na pole badań jakościowych : wprowadzenie do podręcznika

Acta Universitatis Nicolai Copernici. Socjologia Wychowania 13 (317), 4-47

1997

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

ilościowych (trafność, rzetelność, istotność). Podręcznik jest wyposażony w ogromne zestawy bibliografii do każdego rozdziału, w wiele schematów dydaktycznych, w szczegółowe indeksy.

Najlepszym sposobem przybliżenia treści tego „Podręcznika” czytelnikowi polskiemu jest, jak sądzę, przedrukowanie świetnego wstępu napisanego doń przez dwoje jego redaktorów naukowych Normana K. Denzina i Yvonnę S. Lincoln. Do polskiego tłumaczenia ich wstępnego autokomentarza dołączam — oprócz spisu literatury, do której się oni odwołują — także pełny spis treści ich książki, gdyż w tekście „Wprowadzenia” często odnoszą się oni do tytułów, czy wręcz do numerów części i rozdziałów swej książki. W aneksie do tej prezentacji dołączam pięć tablic przeglądowych, które dodatkowo mogą zachęcić czytelników do sięgnięcia do „Podręcznika”.

Zbigniew Kwieciński

Norman K. Denzin, Yvonna S. Lincoln

WKRA CZANIE NA POLE BADAŃ JAKOŚCIOWYCH. WPROWADZENIE DO PODRĘCZNIKA*

Badania jakościowe mają długą i bogatą historię w naukach humanistycznych. Ich wagę w socjologicznych studiach nad życiem zbiorowości ludzkich ustanowiła praca Szkoły Chicagowskiej w latach dwudziestych i trzydziestych XX wieku. W antropologii tego samego okresu przełomowe studia Boasa, Mead, Benedict, Batesona, Evans — Pritcharda, Radcliffe — Browna i Malinowskiego nakreśliły kształt metody badań terenowych, w których obserwator wyjeżdża do obcego otoczenia, żeby studiować zwyczaje i obyczaje innego społeczeństwa czy kultury (krytyka tej tradycji badawczej, patrz Rosaldo, 1989, s. 25 — 45). Szybko metoda badań jakościowych zaczęła być wykorzystywana w innych dziedzinach nauk społecznych, jak chociażby w edukacji, pracy

* Norman K. Denzin, Yvonna S. Lincoln, *Introduction. Entering the Field of Qualitative Research*, [w:] *Handbook of Qualitative Research*, red. Norman K. Denzin, Yvonna S. Lincoln, Sage Publications. Thousand Oakes — London — New Delhi 1994, s. 1 — 17.

społecznej i komunikacji. Rozdział otwierający część I niniejszej książki autorstwa Vidicha i Lymana śledzi kluczowe momenty historii tej metody.

We wstępie krótko zostanie zdefiniowane pole badań jakościowych a następnie tradycja tej metody w naukach humanistycznych, aby treść tej książki mogła zostać umiejscowiona we właściwym momencie historycznym. Prezentowany jest tu pojęciowy schemat podejścia do metody badań jakościowych jako do wielokulturowego, wielorakiego procesu.

KWESTIE DEFINICYJNE

Metoda badań jakościowych sama jest przedmiotem badań, jako przecinająca różne dyscypliny, dziedziny, problematykę¹. Pod pojęciem *badania jakościowego* kryje się również złożona rodzina wzajemnie powiązanych terminów, wyobrażeń i założeń. Znajdujemy tu tradycje pozytywizmu i poststrukturalizmu oraz wiele perspektyw i metod badań jakościowych, związanych ze studiami kulturowymi i interpretacyjnymi (przedstawienia tych paradygmatów podjęli się autorzy tekstów części II). Istnieje bogata i szczegółowa literatura o licznych metodach i podejściach mieszczących się w kategorii badań jakościowych, takich jak wywiady, obserwacja uczestnicząca czy materiały wizualne.

Badania jakościowe mają złożone tło historyczne, w którym zaznacza się pięć okresów (omówionych szczegółowo poniżej), a które znajdują kontynuację współcześnie. Przedstawiamy je tu jako okres **tradycyjny** (1900–1950), **modernizm** lub **złoty wiek** (1950–1970), **faza rozmyta/pośrednia** (1970–1986), **kryzys reprezentacji** (1986–1990), **postnowoczesność** lub **czasy obecne** (1990–dziś). Czas obecny określony jest (jak twierdzi Laurel Richardson 1991) przez nową wrażliwość, której sednem jest „zwątpienie w uprzywilejowane miejsce któregoś z dyskursów, metody czy teorii o uniwersalnym i powszechnym roszczeniu autorytatywności wiedzy” (s. 173).

W okresach tych pojawiały się kolejne fale teorii epistemologicznych. Okres tradycyjny wiąże się z paradygmatem pozytywistycznym. Z kolei modernizm i faza pośrednia związane są z pojawieniem się też postpozytywistycznych. Jednocześnie zauważalny stał się cały szereg nowych jakościowych perspektyw interpretacyjnych, wśród nich chociażby hermeneutyka, strukturalizm, semiotyka, fenomenologia, studia kulturowe i feminizm². W fazie pośredniej studia

¹ Badania jakościowe różnią się swoją tradycją w różnych dziedzinach, takich jak edukacja, praca społeczna, komunikacja, psychologia, historia, badania instytucji, nauki medyczne i socjologia.

² Definicje: *Pozytywizm* przyjmuje, że można formułować obiektywne objaśnienia świata. *Postpozytywizm* utrzymuje, że można formułować tylko połowicznie obiektywne objaśnienia

humanistyczne stały się głównym pokładem krytycznej teorii interpretacyjnej, a także nadano kształt projektowi badań jakościowych. Jednocześnie z fazy tej wyłonił się kolejny etap, to jest kryzys reprezentacji, w którym badacze zmagali się z problemem umiejscowienia siebie i przedmiotów badania w tekstach metapoznawczych. Postmodernizm charakteryzowany jest przez nową wrażliwość, która poddaje w wątpliwość wszystkie wcześniejsze paradygmaty (patrz rozdziały w części VI).

Wszelkie opisy tego, co konstytuuje badania jakościowe, muszą funkcjonować na złożonym tle historycznym. *Badanie jakościowe* oznacza co innego w każdym ze wspomnianych okresów. Niemniej jednak można stworzyć następującą wstępną i ogólną definicję. Badanie jakościowe to podejście, które cechuje wielość wykorzystywanych metod oraz zaangażowanie interpretacyjne, naturalistyczne traktowanie przedmiotu. Oznacza to, że badacze studiują rzeczy w ich naturalnym otoczeniu, starając się nadać sens lub zinterpretować zjawisko w kategoriach znaczeń, jakie nadają mu ludzie. Badanie jakościowe opiera się na przemyślanym wykorzystaniu i zebraniu różnorodnych materiałów empirycznych (studium przypadku, doświadczenie osobiste, samoobserwacja, biografie, wywiad, obserwacja, materiały historyczne, interakcyjne i wizualne), które przedstawiają życie jednostek, trudne momenty i znaczenia pojawiające się w jego toku. Stąd badacze posługujący się badaniem jakościowym rozwijają szereg wzajemnie powiązanych metod w nadziei uzyskania dzięki temu lepszemu obrazu badanego problemu.

BADACZ JAKOŚCIOWY JAKO „ZŁOTA RĄCZKA”

Różnorodność metodologiczna badań jakościowych może być postrzegana jako rodzaj majsterkowania (*bricolage*), a sam badacz jako „złota rączka” (*bricoleur*). Pojęcia te wyjaśnione zostały w pracach Nelsona, Treichlera i Grossberga (1992, s. 2), Lévi-Straussa (1966, s. 17) oraz Weinsteina

świata, ponieważ wszystkie metody są wadliwe. *Strukturalizm* zakłada, że na wszystkie systemy składają się zbiory opozycyjnych kategorii osadzonych w języku. *Semiotyka* to nauka o znakach i systemach znaków – projekt strukturalistyczny. Według *poststrukturalizmu* język jest niestałym systemem odnośników, stąd niemożliwe jest uchwycenie pełnego znaczenia działania, tekstu czy intencji. *Postmodernizm* to rodzaj współczesnej wrażliwości, rozwijającej się od drugiej wojny światowej, która odmawia faworyzowania jednego autorytetu, metody lub paradygmatu. *Hermeneutyka* to podejście do analizy tekstu; akcentuje wpływ wcześniejszego rozumienia i uprzedzeń na kształtowanie procesu interpretacyjnego. *Fenomenologia* to złożony system myśli związanych z pracami Husserla, Heideggera, Satre’a, Merleau-Ponty’ego i Alfreda Schutza. *Studia kulturowe* to złożona interdyscyplinarna dziedzina, która łączy teorie krytyczną, feminizm i poststrukturalizm.

i Weinstein (1991, s. 161)³. *Złota rączka* to „majsterkowicz lub rodzaj fachowca od prac typu »zrób to sam«” (Lévi–Strauss, 1966, s. 17). Majsterkowicz tworzy *bricolage*, to jest silnie powiązany zbiór praktyk, które służą wytwarzaniu rozwiązań problemów, w konkretnych sytuacjach. „Rozwiązanie (*bricolage*) jako efekt majsterkowania jest konstruktem [emergentnym]” (Weinstein i Weinstein, 1991, s. 161), który ulega zmianie, przyjmując formę różnych narzędzi, metod i technik dodawanych do układanki. Nelson i inni (1992) określa metodologię studiów kulturowych „jako *bricolage*. Jest to wybór praktyki, pragmatyczny, strategiczny i samoświadomy” (s. 2). Takie rozumienie może stosować się do badań jakościowych w ogóle.

Badacz jakościowy jako *złota rączka* w swoim majsterkowaniu metodologicznym wykorzystuje takie strategie, metody i materiały empiryczne, jakie ma pod ręką (Becker, 1989). Badacz wymyśli więc nowe narzędzia lub połączy już istniejące, jeśli będzie to konieczne. Nie jest możliwe ustalenie z góry, jakiego typu praktyki badawcze muszą być stosowane lub jakie narzędzia będą potrzebne. „Wybór praktyk badawczych zależy od zadawanych pytań, te zaś zależą od kontekstu” (Nelson i inni, 1992, s. 2), zależy również od tego, co dostępne w danym otoczeniu i od możliwości działania, jakie stwarza ono badaczowi.

Badanie jakościowe jest nieodłącznie bogate w wielość metod (Brewer i Hunter, 1989). Jednakże posługiwanie się wieloma metodami czy triangulacja są wyrazem próby zagwarantowania wnikliwego zrozumienia badanego zjawiska. Nigdy nie jest możliwe uchwycenie obiektywnej rzeczywistości. Triangulacja nie jest narzędziem lub strategią uprawomocniającą, ale alternatywą uprawomocnienia (Denzin, 1989a, 1989b, s. 244; Fielding i Fielding, 1986, s. 33; Flick, 1992, s. 194). Połączenie różnorodnych metod, materiałów empirycznych, perspektyw i obserwatorów w jednym akcie badawczym jest więc najtrafniej rozumiane jako strategia, która każdemu badaniu narzuca dokładność, rozmiar i głębię badań (zob. Flick, 1992, s. 194).

Złota rączka jest biegły w podejmowaniu ogromnej liczby różnorodnych zadań, od wywiadów do obserwacji, interpretacji dokumentów osobistych i historycznych, intensywnej autorefleksji i introspekcji. *Złota rączka* dużo czyta i zna wiele paradygmatów interpretacyjnych (feminizm, marksizm, studia kulturowe, konstruktywizm), które może wykorzystać do poszczególnych

³ Według autorów Weinstein i Weinstein (1991) „Bricoleur w potocznym języku francuskim oznacza kogoś, kto wykorzystuje pracę rąk i inne rozmaite środki znacznie różniące się od typowych narzędzi rzemieślnika... jest praktyczny i kończy prace” (s. 161). Autorzy ci przedstawiają historię tego określenia, łącząc je z pracami niemieckiego socjologa i teoretyka społecznego Georga Simmela oraz przez skojarzenie z Baudelairem.

przypadków. Badacz może jednak zdecydować się na przemieszanie lub syntezę paradygmatów. Manipulacje paradygmatami, jako zasklepiającymi się systemami filozoficznymi, rozciągającymi się na określone ontologie, epistemologie i metodologie, nie mogą być łatwe. Odzwierciedlają one systemy przekonań, które przywiązują posługujących się nimi do określonego światopoglądu. W przeciwieństwie do paradygmatów, perspektywy są słabiej rozwinięte w systemy, stąd łatwiej dokonywać między nimi różnych operacji. Badacz i teoretyk typu *złota rączka* działa pomiędzy i w obrębie konkurencyjnych i zachodzących na siebie perspektyw i paradygmatów.

Złota rączka rozumie istotę badania jako proces interaktywny, kształtowany przez jego własne doświadczenia, biografię, płeć, klasę społeczną, rasę i pochodzenie etniczne oraz przez ludzi funkcjonujących w danym otoczeniu. Nie ma jednak nauki wolnej od wartości. *Majsterkowicz* świadom jest także, że historie opowiadane przez badaczy są zawsze historiami światów, które badali. Stąd narracje czy opowieści naukowców są relacjami ubranymi w słowa i ukształtowanymi w ramach szczególnych tradycji narracyjnych, zdefiniowanych jako paradygmaty (np. pozytywizm, postpozytywizm, konstruktywizm).

Wynikiem pracy majsterkowicza jest *bricolage*, złożony, spoisty, refleksyjny, o strukturze przypominającej *collage* (twór, odzwierciedlający wyobrażenia, sposób rozumienia i interpretacji świata lub analizowanych zjawisk przez badacza). Ten wytwór (jak w przypadku teoretyka społecznego takiego jak Simmel) połączy części w całość, podkreślając znaczące stosunki w badanych sytuacjach i światach społecznych (Weinstein i Weinstein, 1991, s. 164).

BADANIE JAKOŚCIOWE JAKO MIEJSCE WIELORAKICH METOD I PRAKTYK BADAWCZYCH

Badanie jakościowe jako zbiór praktyk interpretacyjnych, nie przedkłada jednej metodologii nad inne. Trudne jest jasne zdefiniowanie badania jakościowego ze względu na to, że stanowi ośrodek dyskusji, czy dyskursu. Metoda jakościowa badań wykorzystywana jest przez różnorodne paradygmaty teoretyczne, od konstruktywizmu do studiów kulturowych, feminizmu, marksizmu i etnicznego modelu badań. Wiele dyscyplin sięga po badania jakościowe. Nie jest to więc metoda przypisana do jednej dziedziny.

Jednocześnie badania jakościowe nie mają odrębnego zbioru metod. Badacze jakościowi posługują się analizą semiotyczną, narracją, analizą treści, analizą dyskursu, materiałami archiwalnymi, analizą fonematyczną, a nawet danymi statystycznymi. Badacze wykorzystują także podejścia, metody i techniki

przynależne etnometologii, fenomenologii, hermeneutyce, feminizmowi, genealogii, dekonstrukcjonizmowi, etnografii, wywiadowi, psychoanalizie, studiom kulturowym, badaniom surveyowym, obserwacji uczestniczącej i wielu innym (zob. Nelson i inni, 1992, s. 2)⁴. Wszystkie te praktyki badawcze „mogą przynieść ważne spostrzeżenia i wiedzę” (Nelson i inni, 1992, s. 2). Żadna szczególna technika lub praktyka nie może być uprzywilejowana w stosunku do innych, ale też żadna nie może zostać „wylimitowana z zasięgu ręki” (s. 2).

Wiele z tych metod czy praktyk badawczych wykorzystywanych jest także w innym kontekście w różnych dyscyplinach humanistycznych, niosąc ze sobą ślady historii danej dyscypliny. Tak więc poznajemy bogatą historię wykorzystania i znaczenia etnografii i etnologii w edukacji (Hymes, 1980; LeCompte i Preissle, 1992); obserwacji uczestniczącej i etnografii w antropologii (Marcus, rozdz. 35 tej książki), socjologii (Atkinson i Hammersley, rozdz. 15) i studiach kulturowych (Fiske, rozdz. 11); analiz narracyjnych, hermeneutycznych, feministycznych, psychoanalitycznych, semiotycznych w studiach nad literaturą i filmem (Lentricchia i McLaughlin, 1990; Nichols, 1985; zob. także Manning i Cullum – Swan, rozdz. 29); analizy materiałów archiwalnych, przedmiotów kultury materialnej, materiałów historycznych i dokumentów w historii, biografii i archeologii (Hodder, rozdz. 24; Smith, rozdz. 18; Tuchman, rozdz. 19) oraz analizy dyskursów i języka potocznego w komunikacji i edukacji (Holstein i Gubrium, rozdz. 16).

Wielość tradycji towarzyszących każdej z metod i strategii wskazuje na to, jak różnorodne znaczenia i zastosowania mogą być wnoszone do każdej praktyki badawczej. Na przykład w analizach tekstualnych, w studiach nad literaturą, teksty często traktowane są jako samodzielne systemy. Z drugiej strony, badacz podejmujący studia kulturowe lub operujący w perspektywie feministycznej czytałby tekst w kategoriach jego umiejscowienia w momencie historycznym wyznaczonym przez płeć, rasę czy ideologię klasową. Studia kulturowe posługujące się metodą etnograficzną, wniosłyby do projektu elementy rozumienia charakterystyczne dla postmodernizmu czy poststrukturalizmu. Mało prawdopodobne jest, by takie znaczenia podzielane były przez dominujący w socjologii nurt postpozytywistyczny (zob. Atkinson i Hammersley, rozdz. 15 oraz Altheide i Johnson, rozdz. 30). Podobnie

⁴ Stosowne jest tu wprowadzenie rozróżnienia między technikami interdyscyplinarnymi a metodami wykorzystywanymi wewnątrz danej dyscypliny. Na przykład etnometodolodzy traktują swoje podejście jako metodę, podczas gdy inni wybierają czasem tę metodę jako technikę własnych badań. Harry Walcott (komunikacja międzyludzka, 1993) wskazuje na to rozróżnienie. Trafne jest również rozróżnianie tematów, metod i źródeł. Metody mogą być przedmiotem badań (na przykład studium przypadku). W tym ironicznym, etnometodologicznym znaczeniu, metoda jest zarówno źródłem, jak i przedmiotem badań.

historycy o opcji postpozytywistycznej lub poststrukturalnej wnoszą inne rozumienie i sposoby wykorzystania metod i odkryć badań o charakterze historycznym (zob. Tuchman, rozdz. 19). Te napięcia i sprzeczności widoczne są w rozdziałach niniejszej książki.

Wielość i rozdzielność znaczeń oraz sposobów posługiwania się metodami badań jakościowych utrudniają badaczom uzgodnienie podstawowej definicji pola, w którym działają⁵. A jednak konieczne jest stworzenie takiej definicji na użytek tej pracy. Zapożyczamy więc, parafrazując ją jednocześnie, od Nelsona (1992, s. 4) próbę zdefiniowania studiów kulturowych:

Badanie jakościowe jest śróddyscyplinarną, międzydyscyplinarną a czasem bezdyscyplinarną dziedziną, przecinającą nauki humanistyczne i społeczne oraz nauki przyrodnicze. Badanie jakościowe jest tymi wieloma rzeczami naraz. Jest wieloparadygmatyczne. Praktykujący je są uwarżliwieni na wartość podejścia wielometodycznego. Oddani są perspektywie naturalistycznej oraz interpretatywnemu rozumieniu ludzkiego doświadczenia. Jednocześnie, pole ich działań jest nieodłącznie upolitycznione i ukształtowane przez różnorodne stanowiska etyczne i polityczne.

Badanie jakościowe zawiera dwa momenty napięć. Z jednej strony bliskie jest szerokiej, interpretacyjnej, postmodernistycznej, feministycznej i krytycznej wrażliwości. Z drugiej natomiast bliskie jest węższej zdefiniowanemu pozytywizmowi, postpozytywizmowi, humanistyce oraz naturalistycznym wyobrażeniom o ludzkim doświadczeniu i jego analizie.

To może nieco dziwne stwierdzenie oznacza, że badanie jakościowe, jako zbiór praktyk, produkuje (w obrębie tradycji dyscyplin) napięcia i sprzeczności dotyczące samego projektu, włączając w to metody oraz kształt odkryć i interpretacji. Dziedzina badań jakościowych rozrasta się między i wewnątrz wszystkich dyscyplin humanistycznych, a nawet – w pewnych przypadkach – nauk przyrodniczych. Badacze są w różnym stopniu przywiązani do wrażliwości nowoczesnej lub ponowoczesnej oraz do podejść w badaniach społecznych, które ta wrażliwość za sobą pociąga.

OPÓR WOBEC STUDIÓW JAKOŚCIOWYCH

Sprzeciw naukowy lub dyscyplin wobec badań jakościowych obrazuje politykę osadzoną w obszarze dyskursu. Badania jakościowe stawiane są wobec

⁵ Rzeczywiście, każda próba stworzenia podstawowej definicji badania jakościowego wymaga jakościowej analizy okoliczności prowadzących do wytworzenia takiej definicji.

wielu wyzwania. Badaczy posługujących się tą metodą nazywa się publicystami lub naukowcami miękkimi. Ich pracę często określa się jako nienaukową, lub tylko swobodnie interpretującą, czy też czysto osobistą i pełną zniekształceń. Nazywa się ją także krytyką, nie zaś teorią, lub interpretuje się ją w kategoriach politycznych, jako zamaskowaną wersję marksizmu czy humanizmu.

Ta niechęć budzi niepokojącą świadomość, że tradycje badań jakościowych angażują badacza w krytykę projektu pozytywistycznego. A jednak pozytywistyczny opór wobec badań jakościowych wykracza poza „odwieczną chęć podtrzymania rozdziału twardej nauki i spokojnej erudycji” (Carey, 1989, s. 99). Nauki pozytywistyczne (na przykład fizyka, chemia, ekonomia i psychologia) często postrzegane są jako koronne osiągnięcie cywilizacji Zachodu, zaś w ich praktykach przyjmuje się, że „prawda” przewyższa opinie i osobiste nastawienia (Carey, 1989, s. 99). Badanie jakościowe jest więc postrzegane jako zniewaga tej tradycji, której zwolennicy często odsuwają się od modelu „wolnej od wartości obiektywnej nauki” (Carey, 1989, s. 104), aby bronić swych pozycji. Rzadko próbują wyjaśnić lub ocenić „moralne i polityczne zaangażowanie ich własnej pracy” (Carey, 1989, s. 104). Opozycja wobec pozytywistycznej nauki, w postaci postpozytywizmu i poststrukturalizmu, postrzegana jest zatem jako atak na rozum i prawdę. Zarazem jednak atak nauk pozytywistycznych na badanie jakościowe jest uważany za próbę uprawomocnienia jednej wersji prawdy ponad innymi.

Kontekst polityczno – kulturowy wyznacza wiele z tradycji badań jakościowych: tradycja brytyjska i jej obecność w innych kontekstach narodowych; amerykańskie pragmatyczne, naturalistyczne i interpretacyjne tradycje w socjologii, antropologii, komunikacji i edukacji; niemieckie i francuskie perspektywy – fenomenologiczna, hermeneutyczna, semiotyczna, marksistowska, strukturalistyczna i poststrukturalistyczna; studia feministyczne, afroamerykańskie, latynowskie, studia kultury homoseksualistów oraz studia nad kulturami lokalnymi i rdzennymi (Nelson i inni, 1992, s. 15). Polityka badań jakościowych wytwarza napięcie, które ożywia każdą z wyżej wymienionych tradycji. Napięcie to samo w sobie jest nieustannie poddawane rewizji i kwestionowane, ponieważ badanie jakościowe staje w obliczu zmieniającego się świata historycznego, nowych stanowisk intelektualnych oraz własnych warunków instytucjonalnych i akademickich.

Podsumowując: badanie jakościowe oznacza różne rzeczy dla różnych ludzi. Jego sedno ma dwojaki charakter: przywiązanie do pewnej wersji podejścia naturalistycznego, interpretacyjnego do przedmiotu badania oraz ciągłej krytyki polityki i metod pozytywizmu. Główne różnice między jakościowym i ilościowym podejściem do badań empirycznych zostaną omówione w kolejnym podrozdziale.

BADANIE JAKOŚCIOWE A ILOŚCIOWE

Słowo *jakościowe* wskazuje położenie akcentu na procesy i znaczenia, które nie są poddawane ścisłym badaniom ani pomiarom (o ile w ogóle są mierzone) w kategoriach ilości, wielkości, gęstości i częstotliwości. Badacze jakościowi podkreślają naturę rzeczywistości jako konstruktu społecznego, bliskość stosunków między badaczem a przedmiotem badań, a także ograniczenia sytuacyjne wpływające na kształt badania. Zwracają również uwagę na fakt obciążenia wartościami aktu badawczego. Poszukują odpowiedzi na pytania o to, jak wytwarzane jest doświadczenie społeczne i w jaki sposób nadawane jest mu znaczenie. Badania ilościowe, przeciwnie, dbają o pomiar i analizę związków przyczynowych, a nie o procesy. Badanie ilościowe ma mieścić się w obrębie wolnego od wartości schematu.

STYLE BADAWCZE: ROBIENIE TYCH SAMYCH RZECZY NA RÓŻNE SPOSOBY?

Naturalnie, zarówno badacze posługujący się metodą jakościową, jak i ilościową „sądzą, że wiedzą o społeczeństwie coś, o czym warto powiedzieć innym, toteż posługują się różnymi formami i środkami przekazu, aby zakomunikować swoje idee i odkrycia” (Becker, 1986, s. 122). Wymienia się pięć głównych cech w znaczący sposób odróżniających badania jakościowe od ilościowych (Becker, 1993). Te różnicujące momenty znajdują wyraz w różnych sposobach traktowania tych samych kwestii. Zawsze zależne są od polityki naukowej i tego, kto ma władzę uprawomocnienia właściwych rozwiązań tych problemów.

Korzystanie z pozytywizmu

Przede wszystkim obie perspektywy ukształtowane zostały przez tradycje pozytywistyczne i postpozytywistyczne w naukach przyrodniczych i społecznych. Obie te tradycje naukowe obstają przy naiwnych vs. krytycznie realistycznych stanowiskach dotyczących rzeczywistości i jej percepcji. Jednym z założeń pozytywizmu jest, że istnieje rzeczywistość, którą można badać, którą można zawładnąć i zrozumieć, podczas gdy, według postpozytywizmu, rzeczywistość nie może być w pełni zrozumiana, a jedynie można uchwycić przybliżony jej sens (Guba, 1990, s. 22). Postpozytywizm opiera się na różnorodnych metodach jako sposobach uchwycenia tak dużej części rzeczywistości, jak to możliwe. Jednocześnie akcentowane jest odkrywanie i weryfikacja teorii. Podkreślane są

tradycyjne kryteria oceny, takie jak wewnętrzna i zewnętrzna trafność, podobnie jak wykorzystanie procedur jakościowych, które poddawać można ustrukturuwanej (czasem statystycznej) analizie. Niewykluczone jest również wykorzystanie komputerowych metod analizy danych, które pozwalają na obliczenie częstości, tworzenie tabel i prostych analiz statystycznych.

Tradycje pozytywistyczne i postpozytywistyczne rozciągają się za projektami badań jakościowych niczym długie cienie. Historycznie rzecz ujmując, badanie jakościowe zostało zapoczątkowane w obrębie paradygmatu pozytywistycznego, a badacze posługujący się tą metodą dążyli do przeprowadzenia dobrego pozytywistycznego badania o mniej ścisłych metodach i procedurach. Niektórzy z badaczy lat pięćdziesiątych, sześćdziesiątych (np. Becker, Geer, Hughes i Strauss, 1961) odnotowali wyniki obserwacji uczestniczącej w kategoriach *quasi*-statystyki. Jeszcze w 1990 roku dwaj czołowi przedstawiciele podejścia teorii ugruntowanej w odniesieniu do badań jakościowych starali się zmodyfikować kanony dobrej (pozytywistycznej) nauki, tak aby odpowiadały one ich własnemu, postpozytywistycznemu wyobrażeniu o ścisłym badaniu (Strauss i Corbin, 1990; zob. też Strauss i Corbin, rozdz. 17; też Glaser, 1992). Niektórzy empirycy, obwołując swą postawę ateoretyczną, wpasowują się nieświadomie w schemat pozytywistyczny czy postpozytywistyczny. Spindler i Spindler (1992) następująco podsumowują przyjęte przez nich jakościowe podejście do materiałów ilościowych: „Instrumentacja i określenie ilościowe to po prostu procedury wykorzystywane do rozszerzenia i wzmocnienia pewnego rodzaju danych, interpretacji i do weryfikowania hipotez dotyczących próby. Obie muszą zachować właściwe miejsce. Należy unikać ich pochopnego i nadmiernie szerokiego stosowania jako mechanizmu bezpieczeństwa.”

Mimo że wielu badaczy posługujących się metodą jakościową, funkcjonujących w tradycji postpozytywistycznej, wykorzystuje miary, metody i dokumenty statystyczne, aby umiejscowić grupę przedmiotów badania w większej populacji, rzadko odwołują się do złożonych pomiarów i metod statystycznych w opisie wyników swoich badań, do jakich zmuszeni są uciekać się badacze posługujący się metodami ilościowymi (np.: ścieżka, regresja, analizy skupień). Również o dużej części stosowanych badań można powiedzieć, że jest ateoretyczna.

Przyjęcie wrażliwości postmodernistycznej

Nowe pokolenie badaczy związanych z wrażliwością poststrukturalną, postmodernistyczną zakwestionowało użyteczność ilościowych metod pozytywizmu (zob. Vidich i Lyman, rozdz. 2; Richardson, rozdz. 32). Stoją na stanowisku,

że metody pozytywistyczne są tylko jednym ze sposobów mówienia o społeczeństwie i świecie społecznym. Nie są więc ani lepsze, ani gorsze od innych, są po prostu innym rodzajem opowieści.

Nie wszyscy jednak podzielają to tolerancyjne stanowisko. Wielu przedstawicieli teorii krytycznej, konstruktywizmu, poststrukturalizmu i postmodernistycznej szkoły myśli neguje pozytywistyczne kryteria oceny ich własnej pracy, postrzegając je jako oderwane od niej i utrzymując, że kryteria te odtwarzają tylko pewien rodzaj nauki (nauki, która wycisza zbyt liczne głosy). Badacze ci poszukują alternatywnych sposobów oceniania ich pracy, włączając do niego pozory rzeczywistości, odczucia emocjonalne, osobiste poczucie odpowiedzialności, etykę życzliwej stronniczości, praktykę polityczną, teksty wielogłosowe i dialog z przedmiotami badań. Z kolei pozytywiści i postpozytywiści twierdzą, że uprawiają prawdziwą naukę, wolną od jednostkowych uprzedzeń i subiektywności; zaś postmodernizm uważają, jak to odnotowano wcześniej, za atak na rozum i prawdę.

Uchwycenie punktu widzenia jednostki

Obie grupy badaczy zainteresowane są opiniami jednostek. Jednak badacze posługujący się metodami jakościowymi przekonani są, że mogą się bardziej zbliżyć do perspektywy aktora społecznego przez szczegółowe wywiady i obserwację. Twierdzą oni, że ich oponenti rzadko są w stanie uchwycić perspektywę badanego, ponieważ polegają na słabszych i indukcyjnych materiałach empirycznych. Materiały empiryczne uzyskane dzięki mniej ścisłym metodom interpretacyjnym uważane są z kolei przez badaczy ilościowych za niepewne, impresjonistyczne i nieobiektywne.

Badając przymus życia codziennego

Jest prawdopodobne, że badacze posługujący się metodami jakościowymi, bardziej niż ci, którzy wykorzystują metody ilościowe, dostrzegą przymus w codziennym świecie społecznym. Postrzegają oni świat w działaniu, osadzając w nim swoje odkrycia. Z kolei badacze posługujący się metodologią ilościową odsuwają się od tej rzeczywistości i rzadko tylko badają w sposób bezpośredni. Dążą do nauki nomotetycznej lub uprawianej z zewnętrznego punktu widzenia (*etic*) opartej na prawdopodobieństwie na podstawie studiowania ogromnej liczby losowo wybranych przypadków. Tego typu twierdzenia naukowe stoją ponad i poza przymusami życia codziennego. Badacze jakościowi oddani są nauce uprawianej z wnętrza jej przedmiotu (*emic*), idiograficznej i opartej na

przypadku, która kieruje swoją uwagę na cechy szczególne określonych przypadków.

Zapewnienie bogactwa opisów

Badacze posługujący się metodami jakościowymi wierzą w wartościowość bogatych opisów rzeczywistości społecznej, podczas gdy zwolennicy metod ilościowych, ze swoimi badaczami zewnętrznymi, nomotetycznymi dążeniami, mniej wagi przywiązują do tego elementu.

Pięć różnic między badaniami jakościowymi a ilościowymi (korzystanie z pozytywizmu, przyjęcie wrażliwości postmodernistycznej, uchwycenie punktu widzenia jednostki, badanie przymusu życia codziennego, zapewnienie bogactwa opisów) odzwierciedlają przywiązanie do różnych stylów badawczych, różnych epistemologii i form reprezentacji. Tradycją każdej formy badań kieruje inny zbiór kategorii; każda z nich ma własnych klasyków, preferowane formy przedstawiania danych, interpretacji i oceny tekstu (zob. Becker, 1986, s. 134–135). Badacze odwołujący się do metod jakościowych posługują się między innymi prozą etnograficzną, narracją historyczną, sprawozdaniami pisanymi w pierwszej osobie, fotografią, biografiami i materiałami autobiograficznymi. Przeprowadzający badania ilościowe posługują się natomiast modelami matematycznymi, tabelami statystycznymi, a o swoich doświadczeniach badawczych piszą często bezosobowo, w trzeciej osobie.

HISTORIA BADAŃ JAKOŚCIOWYCH

Historia badań jakościowych — jak przypominają nam o tym Vidich i Lyman — dowodzi, że nowoczesne dyscypliny nauk społecznych jako swoją misję obrały „analizę i rozumienie wzorów zachowania i procesów społecznych w społeczeństwie”. Przyjęcie takiego zadania podparte było przekonaniem, że przedstawiciele nauk społecznych posiadają zdolność obserwowania świata w sposób obiektywny. Metody jakościowe były głównymi narzędziami obserwacji⁶.

W ciągu całej historii badań jakościowych badacze zawsze określali swoją pracę w kategoriach nadziei i wartości, „przekonań religijnych i ideologii zawodowych” (Vidich i Lyman). Badanie jakościowe, jak każde inne, zawsze oceniane było na podstawie „kryterium, jakim było to, czy praca komunikuje

⁶ W tym sensie każde badanie ma charakter jakościowy, ponieważ „obserwator jest w centrum procesu badawczego” (Vidich i Lyman).

coś, czy coś nam 'mówi' " (Vidich i Lyman), w oparciu o sposób konceptualizacji naszej rzeczywistości i wyobrażenia świata. Epistemologia to słowo, które – historycznie rzecz ujmując – określiło te kryteria oceny. Obecnie, jak przekonywaliśmy wcześniej, wiele z przyjętych dyskursów epistemologicznych pozbawionych zostało „uprzywilejowanych pozycji” lub poddanych w wątpliwość.

Historia badań jakościowych, tak jak przedstawiają ją Vidich i Lyman, obejmuje następujące zachodzące na siebie (w pewnym sensie) etapy: wczesna etnografia (do siedemnastego wieku); etnografia kolonialna (siedemnasto–, osiemnasto– i dziewiętnastowieczni badacze); studia etnograficzne amerykańskich Indian jako „innych” (antropologia końca dziewiętnastego i początku dwudziestego wieku); etnografia „ucywilizowanych innych”, badania społeczności lokalnych i studia etnograficzne amerykańskich imigrantów (wczesny dwudziesty wiek aż do lat 60.); studia grup etnicznych i problematyki asymilacji (połowa wieku do lat 80.); oraz etap obecny, który nazywamy *piątym momentem*.

We wszystkich tych okresach badacze poddani byli wpływowi swoich nadziei i przyjętych ideologii politycznych, odkrywając to, co potwierdzało ich wcześniejsze teorie i przekonania. Wcześni etnografowie potwierdzili różnorodność rasową i kulturową na świecie, próbując różnice te wpasować w teorie na temat źródeł historii, pochodzenia ras i cywilizacji. Etnografowie okresu kolonialnego w dwudziestym wieku forsowali pluralizm kolonialny, który pozostawiał rdzennych mieszkańców samym sobie, tak długo, jak długo ich przywódcy mogli być wcieleni do administracji kolonii.

Etnografowie europejscy badali mieszkańców Afryki i innych kolorowych Trzeciego Świata. Wcześni amerykańscy etnografowie badali społeczeństwa Indian amerykańskich jako zdobywcy, którzy żywy świat człowieka pierwotnego widzieli jako okno pozwalające wejrzeć w prehistorię. Misje Kalwinów pragnące zbawiać Indian szybko przekształcono w misje ratujące „hordy” imigrantów, przybywających do Stanów Zjednoczonych z początkiem industrializacji. Jakościowe badania społeczności lokalnych odmiennych pod względem etnicznym mnożą się od pierwszego dziesięciolecia XX wieku aż do lat 60., obejmując prace E. Franklina Frazera, Roberta Parka, Roberta Redfielda i jego uczniów oraz Williama Foote Whyte’a, Lyndów, Augusta Hollingsheada, Herberta Gansa, Stanforda Lymana, Arthura Vidicha i Josepha Bensmana. Badania grup etnicznych od lat 60. zakwestionowały hipotezę Parka i jego następców o „tyglu”, pociągając za sobą pojawienie się programów badań etnicznych, w których rdzenni Amerykanie, Latynosi, Afroamerykanie i Amerykanie pochodzenia azjatyckiego mieli sami zajmować się studiami własnych społeczeństw.

W połowie lat 80. pojawiło się wyzwanie postmodernistyczne, kwestionując założenia, które organizowało całą wcześniejszą historię. Badanie jakościowe, które przekracza „postmodernistyczny podział” (*postmodern divide*) zmusza badacza — jak podkreślają Vidich i Lyman w rozdziale 2 — „do porzucenia wszystkich ustalonych i wcześniej przyjętych wartości, teorii, perspektyw... i uprzedzeń jako źródeł studiów etnograficznych. W tym nowym okresie działanie badacza nie ogranicza się do obserwacji historii, ale rozszerza się na udział w niej. Zapisywane od teraz będą nowego typu relacje z pola badawczego, odzwierciedlające bezpośredni i osobisty udział w tym okresie historycznym.

Analizy Vidicha i Lymana obejmują pełny zakres historii etnografii. Nasza analiza, zaprezentowana poniżej, ograniczona jest do dwudziestego wieku i uzupełnia wiele z zaproponowanych przez nich podziałów. Zaczynamy od wczesnych, fundamentalnych prac brytyjskich i francuskich, a także szkół socjologii i antropologii w Chicago, Columbii, na Harvardzie i w Berkley. Okres ten ukształtował normy klasycznego badania jakościowego i etnograficznego.

PIĘĆ FAZ W ROZWOJU BADAŃ JAKOŚCIOWYCH

Jak już powiedziano, podzieliliśmy historię badań jakościowych w tym wieku na pięć faz, które kolejno tu przedstawimy.

Okres tradycyjny

Pierwszą fazę nazwaliśmy okresem tradycyjnym (odpowiadający drugiej i trzeciej fazie Vidicha i Lymana), której początek dała pierwsza dekada XX wieku, a która trwała aż do drugiej wojny światowej. W tym okresie badacze podejmujący badania jakościowe pisywali „obiektywne” sprawozdania o **nucie kolonizującej** z doświadczeń terenowych, które odzwierciedlały pozytywistyczny paradygmat naukowy. Dbali, aby proponowane przez nich interpretacje były uzasadnione, pewne i obiektywne. Badany „inny” był obcy i dziwny.

Malinowski (1967) tak oto opisuje doświadczenia z badań w Nowej Gwinei i Wyspach Triobriandzkich w latach 1914–1915 i 1917–1918:

Nic nie ciągnie mnie do studiów etnograficznych.... Ogólnie wioska zrobiła na mnie nienajlepsze wrażenie. Istnieje tam rodzaj dezorganizacji... hałaśliwość i uporczywość ludzi, którzy śmieją się, gapią i kłamią, które trochę mnie zniechęciły.... Pojechałem do wioski mając nadzieję zrobić kilka zdjęć tańca bara. Rozdałem laski tytoniu, obejrzałem parę tańców; zrobiłem kilka zdjęć, ale wyniki nie były najlepsze. ... nie chcieli pozować tak długo, jak tego wymagał czas naświetlania. Chwilami byłem na nich wściekły,

zwłaszcza gdy rozeszli się, po tym, jak dostali już swój tytoń (cyt. za Geertz, 1988, s. 73–74).

W innej pracy ten samotny, sfrustrowany, odizolowany badacz terenowy opisuje metody, jakimi się posługiwał, w następujący sposób:

W terenie stajemy twarzą w twarz z chaosem faktów. ...w tej surowej formie nie są to wcale fakty naukowe, wymykają się i poradzić można sobie z nimi tylko dzięki interpretacji. ...Tylko prawa i uogólnienia stanowią fakty naukowe, a praca terenowa polega wyłącznie na interpretacji chaotycznej rzeczywistości społecznej, na podporządkowaniu jej ogólnym zasadom (Malinowski, 1916/1948, s. 328, cyt. za Geertz, 1988, s. 81).

Uwagi Malinowskiego są dość prowokujące. Z jednej strony dyskredytują one badania terenowe, ale z drugiej badacz wypowiada je gloryfikowanym językiem nauki, z prawami i uogólnieniami wywiedzionymi z tego samego doświadczenia.

Badacz terenowy był w tym okresie traktowany jak znamienita osobistość, o ponadnaturalnej wielkości, która wyjechała i powróciła z terenu badań z opowieściami o dziwnych ludziach. R. Rosaldo (1989) opisuje ten okres jako czas Samotnego Etnografa, który wyruszał w poszukiwaniu autochtonów odległych ziem. Tam ta postać „spotykała obiekt swoich poszukiwań ...[i] przechodziła swoje rytuały przejścia, znosząc ostateczną próbę w postaci »badań terenowych«” (s. 30). Po powrocie do domu z zebranymi danymi Samotny Etnograf spisywał obiektywne sprawozdanie o badanej kulturze. Opisy te były zbudowane wedle norm klasycznej etnografii. Ta nienaruszalna wiązka porządkowała teksty etnograficzne według czterech przekonań i zobowiązań: zobowiązania do obiektywizmu, udziału w imperializmie, wiary w monumentalizm (etnografia miałaby kreować muzealny wizerunek badanych kultur) i wiary w wieczność (to co badano, nie podległo zmianie). Taki model badacza, spisującego złożone i spoiste teorie na temat przedmiotu badania, utrzymuje się do dziś.

Mit Samotnego Etnografa daje obraz klasycznej etnografii. Nadal uważnie studiowane są teksty Malinowskiego, Radcliffe—Brown, Margaret Mead i Gregory’ego Batesona, ponieważ dają one nowicjuszom pewną wiedzę o badaniach terenowych, zbieraniu danych i tworzeniu teorii (zob. dyskusja Batesona i Mead, rozdz. 25). Obecnie wizerunek ten został przekreślony, zaś prace klasycznych etnografów przez wielu postrzegane są jako relikty kolonialnej przeszłości (Rosaldo, 1989, s. 44). Postawy są jednak podzielone, jedni z nostalgią myślą o takim wizerunku, inni świętują jego rozwianie. Rosaldo (1989) cytuje emerytowanego harwardzkiego profesora antropologii Corę Du Bois, która na konferencji w 1980 roku tak wypowiadała się o kryzysie antropologii:

„[Odczuwam dystans] wobec złożoności i zamętu w tym, co kiedyś uważałam za słuszną i stanowiącą wyzwanie dyscyplinę... To jak przeniesienie się z muzeum sztuki do wyprzedaży z garażu” (s. 44).

Du Bois uważa pracę klasycznych etnografów za ponadczasowe elementy dzieł sztuki, takich jak te zgromadzone w muzeach. Mierzi ją chaos wyprzedaży z garażu, który Rosaldo ocenia następująco: „[Wyprzedaż z garażu] daje dokładny obraz sytuacji postkolonialnej, gdzie artefakty kulturowe przepływają między nieoczekiwanymi miejscami i nic nie jest uświęcone, trwale czy zamknięte. Obraz antropologii jako wyprzedaży z garażu odmalowuje naszą obecną światową sytuację” (s. 44). Dawne standardy tracą słusność. Etnografia nie wytwarza już ponadczasowych prawd. Powątpiewane jest przywiązanie do obiektywizmu. Współdziałanie z systemem imperialistycznym jest dziś otwarcie kwestionowane, a wiara w monumentalizm jest już tylko przeszłością.

Dziedzictwo pierwszego okresu zaczyna się od dziewiętnastego wieku, kiedy powieściopisarstwo i nauki społeczne zostały odróżnione jako oddzielne elementy dyskursu (Clough, 1992, s. 21 – 22). Szkoła Chicagowska, podkreślając biografię i podejście do materiałów etnograficznych metodą „wycinków życia”, podjęła próbę rozwinięcia metodologii interpretacyjnej, która pozostała elementem centralnym podejścia metodologicznego, jaką jest opowiadana biografia. To z kolei pociągnęło za sobą powstawanie tekstów, dających badaczowi jako ich autorowi władzę przekazywania historii przedmiotu badań. Teksty te – pisane pod osłoną prostolinijnego, wolnego od sentymentów realizmu społecznego – posługują się językiem zwykłych ludzi. Stanowią usocjologizowaną wersję literackiego naturalizmu, często produkującego sympatyczne złudzenie, że znaleziono rozwiązanie problemu społecznego. Podobnie jak filmowe wizerunki młodocianych przestępców czasu Wielkiego Kryzysu i innych problemów społecznych (Roffman i Purdy, 1981), opisy te tworzą romantyczny obraz przedmiotu badań, zmieniając dewianta w usocjologizowaną wersję bohatera ekranowego. Takie opowieści socjologiczne, podobnie jak ich filmowe odpowiedniki, zwykle wieńczyły happy endy, ukazując jednostki pokonujące trzy stadia klasycznej opowieści moralistycznej: trwanie w przyzwoitości, uwiedzeni pokusą zła i upadek, a w końcu odpokutowanie zła przez cierpienie.

Faza modernizmu

Faza modernizmu, czyli drugi moment w rozwoju badań jakościowych, zbudowana została na kanonie dzieł poprzedniego okresu. Nadal cenione były realizm społeczny, naturalizm, etnografie stanowiące „wycinki życia”. Faza ta rozciągnęła się przez lata powojenne aż do lat siedemdziesiątych i nadal obecna

jest w pracach wielu badaczy (zob. Wolcott, 1992). W okresie tym w wielu tekstach podejmowano próby sformalizowania metod jakościowych (zob. np.: Bogdan i Taylor, 1975; Cicourel, 1964; Filstead, 1970; Glaser i Strauss, 1967; J. Lofland, 1971; Lofland i Lofland, 1984)⁷. Modernistyczny etnograf lub socjolog przeprowadzający obserwację uczestniczącą usiłowali przeprowadzać ściśle badania jakościowe ważnych procesów społecznych, również dewiacji oraz kontroli społecznej w klasie szkolnej i społeczeństwie. Był to więc moment twórczego wzburzenia umysłów.

Nowe pokolenie absolwentów studiów wszystkich dyscyplin humanistycznych napotykało na nowe teorie interpretacyjne (etnometodologia, fenomenologia, teoria krytyczna, feminizm). Przekonywano ich do jakościowych praktyk badawczych, które pozwoliłyby im udzielić głosu słabszym z *underclass* (kobiety, mniejszości, migranci – M. K.). W okresie tym ważnym paradygmatem epistemologicznym był postpozytywizm. Badacze starali się dostosować do twierdzeń Campbella i Stanleya (1963) o wewnętrznej i zewnętrznej słuszności konstrukcjonistycznych i interakcjonistycznych modeli aktu badawczego. Źródeł inspiracji poszukiwali w tekstach Szkoły Chicagowskiej (zob. Denzin, 1970, 1978).

Kanonicznym tekstem tego okresu stała się książka *Boys in White* [Chłopcy w bieli] (Becker i inni, 1961). Praca ta, pewnie osadzona w dyskursie metodologicznym połowy wieku, była próbą nadania badaniom jakościowym formy tak ścisłej, jak ich ilościowemu odpowiednikowi. Osią tego projektu były opisy przyczynowe. Ta korzystająca z wielu metod praca połączyła otwarte, *quasi*-ustrukturywane wywiady i obserwację uczestniczącą oraz dokładną analizę tych materiałów za pomocą standardowych metod statystycznych. W klasycznym artykule *Problemy z wnioskami i dowodzeniem w obserwacji uczestniczącej* Howard S. Becker (1958/1970) następująco przedstawia wykorzystanie *quasi* statystyki:

Obserwacja uczestnicząca z rzadka ujmowana bywa w ustandaryzowane formy, które mogły być przekształcane w usankcjonowane dane statystyczne. Wymogi dziedziny zwykle uniemożliwiają zbieranie danych w sposób, który odpowiada założeniom testów statystycznych, tak więc badacz ma do czynienia z czymś, co nazwano *quasi*-statystyką. Jego wnioski, z istoty rzeczy liczbowe, nie wymagają dokładnego określenia ilościowego (s. 31).

Becker zauważa również, że analizując dane, badacze posługujący się metodami jakościowymi, przyjmują wskazówki swoich kolegów statystyków. Badacz szuka prawdopodobieństwa lub wsparcia stwierdzeń o prawdopodobień-

⁷ Rozwinięcie i zaadaptowanie tej tradycji w połowie lat 80., zob. Lincoln i Guba (1985).

stwie, czy też częstości, dla której wniosek rzeczywiście znajduje zastosowanie dla danej sytuacji. Tak więc istotnie prace okresu modernizmu ubierane były w język i retorykę dyskursu pozytywistycznego i postpozytywistycznego.

Był to złoty okres ścisłej analizy jakościowej ujęty klamrami *Boys in White* (Becker i inni, 1961) z jednej strony, z drugiej zaś *The Discovery of Grounded Theory* [Odkrycie teorii ugruntowanej] (Glaser i Strauss, 1967). Badanie jakościowe tego okresu w dziedzinie edukacji zostały zdefiniowane przez George'a i Louise Spindler, Julesa Henry'ego, Harry'ego Wolcott i Johna Singletona. Ta forma badania jakościowego jest wciąż obecna w pracach takich postaci jak Strauss i Corbin (1990) oraz Milesa i Hubermana (1993) i prezentowana jest w tekstach tych autorów w tym tomie.

„Złoty okres” wzmocnił wizerunek badaczy posługujących się metodami jakościowymi jako kulturowych romantyków, którzy przesiąknięci siłami prometejskimi przywracali głównemu nurtowi społeczeństwa nikczemników i ludzi z marginesu jako bohaterów. Ucieleśniali wiarę we współzależność ja i społeczeństwa oraz hołdowali ideałom emancypacyjnym, według których „raz się żyje i umiera”. Dawali wyraz tragicznym, a czasem ironicznym, poglądom na jednostkę i społeczeństwo. Dołączyli do długiej listy lewicujących romantyków kulturowych, wśród takich postaci jak Emerson, Marks, James, Dewey, Gramsci i Martin Luther King Jr. (West, 1989, rozdz. 6).

Okres ten przeżywał swój kres, gdy całe społeczeństwo amerykańskie pochłonięte zostało wojną w Wietnamie. W 1969, w tym klimacie politycznym, Herbert Blumer i Everett Hughes na spotkaniu z grupą młodych socjologów określanych jako „chicagowscy odstępcy” na sesjach Amerykańskiego Towarzystwa Socjologicznego dzielili się swoimi wspomnieniami o „latach chicagowskich”. Lyn Lofland (1980) opisuje te spotkania jako:

moment twórczego wzburzenia – naukowego i politycznego. Sesje w San Francisco to nie tylko fenomen „Blumera i Hughesa”, ale „kontrewolucja”. ...na początku grupa ...rozmawiała o byciu socjologiem i kobietą. ...dyscyplina zdawała się dosłownie wybuchać nowymi ...ideami: teoria naznaczania, etnometodologia, teoria konfliktowa, fenomenologia, analiza dramaturgiczna (s. 253).

I tak właśnie dobiegła końca faza modernizmu.

Faza rozmytych kategorii (*blurred genres*)

Do początku trzeciego okresu (1970 – 1986), który nazywamy fazą rozmytych kategorii, badacze posługujący się badaniami jakościowymi dysponowali pełnym kompletem paradygmatów, metod i strategii, które mogli stosować w swoich

badaniach. Teorie rozciągały się od interakcjonizmu symbolicznego, przez konstruktywizm, badania naturalistyczne, pozytywizm i postpozytywizm, fenomenologię, etnometodologię, teorię krytyczną, semiotykę, strukturalizm i feminizm, po różne paradygmaty etniczne. Stosowane badania jakościowe zyskiwały na powszechności, a polityka i etyka ich stosowania stawały się przedmiotem wzmożonej uwagi. Wśród strategii badawczych były chociażby teoria ugruntowana, studium przypadków, metody historyczne, biograficzne, etnograficzne i badania kliniczne. Dostępne były także rozmaite sposoby zbierania i analizy danych, w tym wywiady jakościowe (otwarte i *quasi-ustruktrowane*), obserwacje, materiały wizualne, doświadczenia osobiste oraz metody dokumentarne. Na scenę wkraczały także komputery, których możliwości w pełni rozwinięto dopiero w następnej dekadzie. Pojawiły się również narracyjne, fenomenologiczne i semiotyczne metody odczytywania wywiadów i tekstów kulturowych.

Początek i koniec tego okresu wyznaczone zostały przez dwie prace autorstwa Geertza, *The Interpretation of Cultures* (1973) i *Local Knowledge* (1983). Geertz w pracach tych utrzymywał, że dawne funkcjonalne, pozytywistyczne, behawiorystyczne i *totalizujące* podejścia do dyscyplin humanistycznych ustępowały bardziej pluralistycznym, interpretatywnym i otwartym perspektywom. Punktem wyjścia dla tego nowego stanowiska stały się reprezentacje kulturowe i ich znaczenia. Domagając się „ogólnego opisu” specyficznych wydarzeń, rytuałów i zwyczajów, Geertz proponował, żeby prace antropologiczne były interpretacjami interpretacji. Interpretacjom obserwatora nie przysługiwała uprzywilejowana pozycja. Głównym zadaniem teorii miało być zrozumienie lokalnych sytuacji.

Geertz w swoich rozważaniach doszedł do tezy, że granice między naukami społecznymi i innymi dyscyplinami humanistycznymi rozmywają się. Myśliciele społeczni zwracają się do tych ostatnich w poszukiwaniu modeli, teorii i metod analizy (semiotyka, hermenutyka). Zauważalne stało się rozproszenie się kategorii: dokumenty odczytywane jak beletrystyka (Mailer), przypowieści udające opisy etnograficzne (Castaneda), rozprawy teoretyczne przypominające opowieści podróżnicze (Levi – Strauss). Jednocześnie pojawia się szereg nowych podejść: poststrukturalizm (Barthes), neopoztywizm (Philips), neomarksizm (Althusser), opisy w perspektywach mikro i makro (Geertz), rytualistyczne teorie dramatu i kultury (V. Turner), dekonstruktywizm (Derrida) i etnometodologia (Garfinkel). Skończył się złoty wiek nauk społecznych, a nadszedł nowy okres rozmazanych, interpretatywnych kategorii. Esej jako forma sztuki zastępował artykuły naukowe. Kwestią sporną jest teraz obecność autora w tekście interpretowanym oraz to, jak badacz może wypowiadać autorytatywne

sądy w wieku, w którym nie istnieją już stałe zasady dotyczące tekstów, kryteria ich oceny czy ich przedmiotu (Geertz, 1988).

Paradygmaty naturalistyczny, postpozytywistyczny oraz konstruktywizm nabrały wówczas ważności, szczególnie w pracach edukacyjnych takich autorów, jak Harry Wolcott, Egon Guba, Yvonna Lincoln, Robert Stake i Elliot Eisner. Do końca lat siedemdziesiątych pojawiło się kilka czasopism poświęconych badaniom jakościowym, a wśród nich *Urban Life* (obecnie *Journal of Contemporary Ethnography*) i *Qualitative Sociology, Symbolic Interaction* i *Studies in Symbolic Interaction*.

Kryzys reprezentacji

Połowa lat osiemdziesiątych przyniosła całkowite przerwanie tego okresu. To, co nazwaliśmy tu czwartym momentem lub kryzysem reprezentacji, zrodziło się w takich pracach jak *Anthropology as Cultural Critique* (Marcus i Fischer, 1986), *The Anthropology of Experience* (Turner i Bruner, 1986), *Writing Culture* (Clifford i Marcus, 1986), *Works and Lives* (Geertz, 1988) oraz *The Predicament of Culture* (Clifford, 1988). Prace te sprawiły, że zarówno badania jak i pisanie stały się bardziej refleksyjne i jednocześnie zakwestionowały problemy płci, klasy i rasy. Były wynikiem interpretacji „rozmytych kategorii” Geertz z wczesnych lat osiemdziesiątych.

Poszukiwano nowych modeli prawdy i metod (Rosaldo, 1989). Dokonała się całkowita erozja klasycznych norm obowiązujących w antropologii: obiektywizm, związaną z kolonializmem, życie społeczne ustrukturuwane przez niezmiennie rytuały, opisy etnograficzne jako pomniki kultury (Rosaldo, 1989, s. 44–45), a o ich miejsce walczyły teraz epistemologie krytyczna, feministyczna i rasowa. Kwestie słuszności, wiarygodności i obiektywizmu, rozstrzygnięte w poprzednich fazach, ponownie stały się żywym problemem. Teorie interpretacyjne, w odróżnieniu od teorii podstawowych, zyskały teraz na powszechności, wraz ze sprzeciwem wobec dawnych modeli prawdy i znaczeń (Rosaldo, 1989).

Stoller i Olkes (1987) opisują, w jaki sposób kryzys reprezentacji stał się odczuwalny w ich pracach badawczych w Songhay w Nigerze. Stoller odnotowuje: „Kiedy zaczynałem pisywać teksty antropologiczne, zgodnie z przyswojonymi normami ‘zbierałem dane’, dzieliłem je w ‘uporządkowane zbiory’ i ‘szczegółowo je opisywałem’. W jednym przypadku zdołałem ująć obelgi używane w Songhay w serię zgrabnych formułek logicznych” (s. 227). Stoller przestał zadowalać się taką formą pisania częściowo dlatego, że odkrył, iż „wszyscy [go] okłamywali, a ...dane, tak starannie zbierane,

były bezwartościowe. To była dla mnie nauczka: informatorzy zwyczajnie okłamują zajmujących się nimi antropologów” (Stoller i Olkes, 1987, s. 229). To odkrycie zawiodło go do zastanowienia się nad konwencją realizmu etnograficznego, wyłączającego go z opisywanego otoczenia. Skłoniło go to do napisania zupełnie innego rodzaju tekstu, rozprawy, której stał się głównym bohaterem, a która – będąc relacją – opisem jego doświadczeń w świecie Songhayu – stała się analizą rozdźwięku między jego światem a Songhayiskimi czarami. Widzimy więc, że rzeczywiście podróż Stollera jest próbą unaocznienia kryzysu reprezentacji czwartego okresu.

Clough (1992) szczegółowo zanalizował ten kryzys i krytykował tych, którzy nowe formy pisania uważali za ucieczkę od niego:

Wielu socjologów wypowiadając się dziś na temat krytyki etnografii, postrzega pisanie jako „w istocie zasadnicze dla zadań etnograficznych” [Van Maanen, 1988, s. xi], tymczasem kwestie pisania nadal traktowane są jak odmienny aspekt problemów metodologicznych badań terenowych. Stąd często jako rozwiązanie proponowane są eksperymenty w pisaniu, budząc zainteresowanie tą kwestią (s. 136).

To upieranie się przy różnicy między pisaniem a pracą badawczą wymaga właśnie analizy.

Pisząc, badacz rości sobie prawo do autorytetu naukowego i moralnego. Takie roszczenia zapewniają realistycznym i eksperymentalnym tekstom etnograficznym funkcjonowanie jako źródła uprawomocnienia nauki empirycznej. Pokazują one więc, że prawdziwie przeżywane doświadczenie może być uchwycone, choćby tylko w pamiętnikach badacza, jego beletrystycznych eksperymentach lub tekstach dramatycznych. Prace te niosą ze sobą jednak niebezpieczeństwo odciążenia uwagi od sposobów, w jaki teksty te budują jednostki usytuowane ze względu na płeć w polu różnic społecznych. Jednocześnie uwieczniają one „hegemonię nauki empirycznej” (Clough, 1992, s. 8), ponieważ nowe technologie pisania o przedmiotach badań stają się miejscem „wytwarzania wiedzy/władzy ...[wyrównanej do] ...głównej osi państwowej” (Aronowitz, 1988, s. 300, cyt. za Clough, 1992, s. 8). Takie eksperymenty natrafiają na różnice między nauką empiryczną a krytyką społeczną, a następnie odzegnują się od nich. Nazbyt często nie wykorzystują one w pełni nowej polityki tekstualnej, która „odrzucałaby tożsamość nauki empirycznej” (Clough, 1992, s. 153). Ten nowy rodzaj krytycyzmu społecznego „wpływałby na stosunki ekonomiki informacyjnej, polityki narodowo – państwowej i technologii komunikacji masowej, zwłaszcza w kategoriach nauk empirycznych” (Clough, 1992, s. 16). Jest to oczywiście teren okupowany przez studia kulturowe.

Richardson, w rozdziale 32 tego zbioru, oraz Clandinin i Connelly, w rozdziale 26, rozwijają powyższe argumenty, widząc w pisaniu metodę badań, która przechodzi przez kolejne stadia autorefleksji. Teksty badaczy, jako serie dzieł, wpływają od doświadczeń pracy terenowej, przez pośrednie etapy pracy, aż po analizy badawcze, będące publicznym przedstawieniem doświadczeń etnograficznych lub narracyjnych. Tak więc rozmywa się granica między badaniem terenowym a pisaniem. W końcowej analizie nie istnieje różnica między tymi dwoma elementami. Te dwie perspektywy ujawniają się we wszystkich rozdziałach tego tomu. W ten sposób kryzys reprezentacji popycha badania jakościowe w nowe kierunki, nowych przesileń.

Podwójny kryzys

Dziś autorytet etnografa jest atakowany. Badacze jakości w naukach społecznych napotykają na podwójny kryzys reprezentacji i legitymizacji. Te dwa kryzysy osadzone w dyskursach poststrukturalizmu i postmodernizmu (Vidich i Lyman, rozdz. 2 i Richardson, rozdz. 32) są zakodowane na wiele sposobów, różnie określanych bądź związanych z interpretacyjnymi, językowymi i retorycznymi zwrotami w teorii społecznej. Zmiana językowa problematyzuje dwa podstawowe założenia badania jakościowego. Pierwsze z nich to założenie, że badacze prowadzący badania jakościowe mogą w bezpośredni sposób uchwycić przeżywane doświadczenia. Teraz twierdzi się, że takie doświadczenie wytwarzane jest przez badacza w samym tekście. Jest to kryzys reprezentacji. Dotyczy on nieuniknionego problemu reprezentacji, ale dokonuje się w schemacie, który tworzy bezpośrednie ogniwo między doświadczeniem i problematyką tekstu.

Drugie założenie dotyczy tradycyjnych kryteriów oceny i interpretacji badań jakościowych. Jest to kryzys legitymizacyjny, który zmusza do przemyślenia takich kategorii, jak *trafność*, *rzetelność* i *pewność*, pojęć, których ponowną teorię stworzono już w dyskursach pozytywistycznym, konstruktywistycznym – naturalistycznym (Lincoln i Guba, 1985, s. 36), feministycznym (Fonow i Cook, 1991, a. 1–13; Smith, 1992) i interpretatywnym (Atkinson, 1990; Hammersley, 1992; Lather, 1993). Pytanie, jakie ten kryzys prowokuje, to „Jak oceniać studia jakościowe w okresie postrukturalnym?” Te dwa kryzysy wyraźnie się wzajemnie rozmywają, ponieważ każda reprezentacja musi być uprawomocniona w kategoriach jakiegoś zbioru kryteriów, który pozwala autorowi (i czytelnikowi) na stworzenie powiązań między tekstem a światem, który opisuje.

Piąty moment

Jest to stan dzisiejszy, wyznaczony przez podwójny kryzys opisany wyżej, mowa o nim będzie jeszcze w ostatnim podrozdziale. Teorie są teraz odczytywane w kategoriach narracyjnych, jako „opowieści z pola badawczego” (Van Maanen, 1988). Pozostaje jednak zaabsorbowanie, reprezentacja „innego”. Nowe epistemologie wyrastają z wcześniej wyciszonych grup, proponując rozwiązania problemu kryzysu. Porzucono wyobrażenie powściągliwego badacza, a pojawił się obraz badacza aktywnego, zorientowanego na działanie wraz z większym krytycyzmem i krytyką społeczną. Poszukiwania wielkich narracji zastępowane są przez bardziej lokalne teorie o małym zasięgu, odpowiadające specyficznym problemom i sytuacjom (Lincoln, 1993).

Odczytywanie historii

Z tej krótko przedstawionej historii – jak każdej innej nieco arbitralnej – płyną cztery wnioski. Po pierwsze, każdy z wcześniejszych momentów historycznych funkcjonuje w teraźniejszości, jako dziedzictwo lub zbiór praktyk wykorzystywanych nadal przez badaczy lub przez nich kwestionowanych. Złożone i niespójne historie badań jakościowych sprawiają, że możliwe dla każdego badacza staje się związanie projektu z fundamentalnym tekstem któregośkolwiek z wyżej przedstawionych okresów. Różnorodne kryteria oceny walczą dziś o przyciągnięcie zainteresowania. Po drugie, dziedzinę badań jakościowych charakteryzuje obecnie kłopot z dokonywaniem wyborów, ponieważ nigdy jeszcze nie było tak wielu paradygmatów, strategii badawczych i metod analizy, na których można się opierać i wykorzystywać. Po trzecie, znaleźliśmy się w momencie odkryć i ponownych odkryć wraz z dyskusjami nad nowymi sposobami oglądu, interpretacji, argumentowania i pisania. Po czwarte, akt badań jakościowych nie może już być postrzegany jako neutralna lub obiektywna, pozytywistyczna perspektywa. *Przynależność klasowa, rasa, płeć i pochodzenie etniczne kształtują proces badawczy, nadając mu charakter procesu wielokulturowego.*

BADANIE JAKOŚCIOWE JAKO PROCES

Proces badania jakościowego określają trzy wzajemnie powiązane rodzaje działania. Przypisywane im są różne etykiety, wśród nich *teoria, metoda i analiza* lub *ontologia, epistemologia i metodologia*. Pod tymi terminami kryje

się biografia określonego ze względu na płeć badacza, który przemawia ze specyficznej perspektywy klasowej, rasowej, kulturowej i etnicznej. Badacz umiejscowiony wielokulturowo podchodzi do świata ze zbiorem wyobrażeń, szkieletem (teoria, ontologia), który wyznacza zbiór pytań (epistemologia) później poddanych badaniom (metodologia, analiza) na określone sposoby. Tak więc materiały empiryczne zbierane są, a następnie analizowane, w odpowiedzi na postawione pytanie. Każdy badacz przemawia z wnętrza odmiennej społeczności, która na swój specyficzny sposób kształtuje wielokulturowe i rodzajowe elementy aktu badawczego.

W pracy tej ujmujemy te ogólne czynności pod postacią pięciu działań, faz: badacz i badane jako przedmioty wielokulturowe, główne paradygmaty i perspektywy interpretacji, strategie badawcze, metody zbierania i analizy danych oraz sztuka interpretacji. Za wszystkimi tymi fazami stoi – określony przez swoją biografię – badacz, który wkracza w proces badawczy od wewnątrz społeczności interpretatorów, włączając własne, historycznie ukształtowane tradycje badawcze do odmiennego punktu widzenia. Ta perspektywa wiedzy badacza do przyjęcia pewnych poglądów badanego „innego”. Jednocześnie rozważane muszą być polityka i etyka badania, ponieważ kwestie te przenikają wszystkie fazy procesu badawczego.

„Inny” jako przedmiot badania

Od czasów narodzin z przełomu wieków w nowoczesnej, interpretatywnej formie, badanie jakościowe nawiedzane było przez ducha o dwóch twarzach. Z jednej strony, badacze posługujący się metodami jakościowymi zakładali, że kompetentni, wykwalifikowani obserwatorzy mogą obiektywnie, jasno i precyzyjnie oddawać swoje obserwacje świata społecznego, również obserwacje innego. Po drugie, badacze wierni byli wierze w rzeczywisty przedmiot, czy rzeczywistą jednostkę, obecną w świecie i zdolną do relacji w jakiejś formie własnych doświadczeń. Uzbrojeni w takie założenia, badacze mogli łączyć własne obserwacje z obserwacjami przekazywanymi im przez przedmioty badań w wywiadach, biografiach, ze zdobywanymi przez osobiste doświadczenia, poprzez studium przypadków i z różnych dokumentów.

Te dwa przekonania kazały badaczom „jakościowym” poszukiwać w różnych dyscyplinach metody, która pozwoliłaby im wiernie zachować własne doświadczenia, jednocześnie wciąż jeszcze odkrywając znaczenia, jakie przedmioty badań przypisują swoim doświadczeniom życiowym. Metoda ta musiałaby się opierać na subiektywnym ustnym i pisemnym wyrażaniu sensów nadawanych

przez badanych, przy czym opisy te traktowano jako okna do wewnętrznego życia osoby. Od czasów Diltheya (1900–1976), to poszukiwanie metody doprowadziło do stałego ogniskowania się dyscyplin humanistycznych na metodach jakościowych i interpretatywnych.

Ostatnio stanowisko to wraz z przekonaniem, które za sobą niesie, jest atakowane. Poststrukturalisci i postmoderniści przyczynili się do zrozumienia, że nie ma wyraźnego okna pozwalającego wejrzeć wewnątrz życia jednostki. Na każde spojrzenie zawsze jest nakładana soczewka filtrująca języka, płci, klasy społecznej, rasy i pochodzenia etnicznego. Nie istnieją obiektywne obserwacje, a jedynie obserwacje usytuowane społecznie w światach obserwującego i obserwowanego. Przedmioty, czy jednostki, rzadko tylko potrafią udzielić pełnego wyjaśnienia swoich działań i intencji, to, co mogą oferować, to jedynie relacje lub opowieści o tym, co zrobili i dlaczego. Żadna pojedyncza metoda nie jest w stanie uchwycić subtelnych zmian w ciągłym doświadczeniu ludzkim. Konsekwencją jest, jak już mówiliśmy, wykorzystanie przez badaczy szerokiego zakresu wzajemnie powiązanych metod interpretacji w poszukiwaniu lepszych sposobów umożliwiających zrozumienie światów doświadczenia, poddanych badaniom.

Tabela 1.1 przedstawia związki, ujęte pod postacią pięciu nagłówków, czy faz, określających proces badawczy. Za wszystkimi, z wyjątkiem jednej, z tych faz kryje się badacz usytuowany biograficznie. Przez te pięć poziomów działań, czy praktyki, przedzierają się elementy biografii badacza. Tu przedstawione są one zaledwie skrótowo, natomiast poszczególne części tego tomu rozpoczynają ich szczegółowe opisy.

Tabela 1.1. Fazy procesu badawczego

Faza 1: Badacz jako podmiot wielokulturowy

historia i tradycje badawcze
pojęcie ja (self) i innego
etyka i polityka badań

Faza 2: Paradygmaty i perspektywy teoretyczne

pozytywizm, postpozytywizm
konstruktywizm
feminizm(y)
modele badań etnicznych
modele marksistowskie
modele badań kulturowych

Faza 3: Strategie badawcze
model badań
studium przypadku
etnografia, obserwacja uczestnicząca
fenomenologia, etnometodologia
teoria ugruntowana
metoda biograficzna
metoda historyczna
badania w działaniu i badania stosowane
badania kliniczne

Faza 4: Metody zbierania i analizy danych
wywiad
obserwacja
wytwory, dokumenty i zapisy
materiały wizualne
doświadczenia osobiste
metody porządkowania danych
analiza komputerowa danych
analiza tekstów

Faza 5: Sztuka interpretacji i prezentacji
kryteria oceny trafności
sztuka i polityka interpretacji
pisanie jako interpretacja
analiza strategii
tradycje oceniania
badania stosowane

Faza 1: Badacz

Nasze wcześniejsze uwagi wskazują na głębię i złożoność perspektyw tradycyjnych i badań stosowanych, w które wkracza umiejscowiony w kontekście społecznym badacz. Tradycje te umiejscowiają badacza w historii, zarówno kierując, jak i wiążąc pracę, jakiej wymaga dane badanie. Dziedzina ta zawsze charakteryzowała się różnorodnością i konfliktem, czyniąc je najbardziej trwałą tradycją, jak utrzymuje David Hamilton w rozdziale 32 tego tomu. Jako nośnik złożonej i przekornej historii, badacz musi również zmierzyć się z etyką i polityką badań. Skończyła się już era wolnych od wartości badań w dyscypl-

linach humanistycznych, a obecnie badacze usiłują rozwinąć etykę sytuacyjną i międzysytuacyjną, która może być stosowana do jakiegokolwiek danego aktu badawczego.

Faza 2: Paradygmaty interpretacji

Wszyscy badacze posługujący się metodami jakościowymi są filozofami „w tym uniwersalnym znaczeniu, w jaki wszystkie istoty ludzkie ...kierują się wysoce abstrakcyjnymi zasadami” (Bateson, 1972, s. 320). Zasady te łączą przekonania natury ontologicznej (Jakiego rodzaju istotą jest człowiek? Jaka jest natura rzeczywistości?), epistemologicznej (Jaki jest związek między badaczem a jego założeniami?) i metodologicznej (Jak poznajemy świat, czy zdobywamy wiedzę o nim?) (zob. Guba, 1990, s. 18; Lincoln i Guba, 1985, s. 14-15; Guba i Lincoln, rozdz. 6). Przekonania te kształtują sposób, w jaki badacz postrzega świat i funkcjonuje w nim. Badacz „wiąże zbiór przesłanek ontologicznych i epistemologicznych, które — niezależnie od ostatecznej prawdziwości czy fałszywości — stają się częściowo samouprawomocniające” (Bateson, 1972, s. 314).

Zbiór obejmujący przyjęte przez badacza przesłanki ontologiczne, epistemologiczne i metodologiczne można nazwać *paradygmatem* (Guba, 1990, s. 17) lub schematem interpretacyjnym, „podstawowym zbiorem przekonań kierujących działaniem” (Guba, 1990, s. 17). Każde badanie ma charakter objaśniający, a wyznaczone jest przez zbiór przekonań i emocji wobec rzeczywistości i tego, jak powinno się ją pojmować i badać. Niektóre z tych przekonań można przyjąć na wiarę, jako założenia, inne z kolei są wielce problematyczne i kontrowersyjne. Każdy z paradygmatów interpretacyjnych stawia wymagania badaczowi, co do zadawanych pytań i objaśnień, jakie są ich następstwem.

Na najbardziej ogólnym poziomie można wyróżnić cztery główne paradygmaty interpretacyjne, wokół których budują się badania jakościowe: pozytywistyczny i postpozytywistyczny, konstruktywistyczny — interpretacyjny, krytyczny (marksizm, kierunki emancypacyjne) oraz feministyczny — poststrukturalny. Te cztery abstrakcyjne paradygmaty zyskują na złożoności na poziomie konkretnych specyficznych, badanych społeczności. Tutaj możliwe staje się rozpoznanie paradygmatu konstruktywistycznego, ale również różnych wersji paradygmatów

Tabela 1.2. Paradygmaty i kryteria oceny

<i>Paradygmat / Teoria</i>	<i>Kryteria</i>	<i>Postać teorii</i>	<i>Typ narracji</i>
Pozytywizm/ postpozytywizm	wewnętrzna, zewnętrzna trafność	logiczno-dedukcyjna, naukowa, uzasadniona	raport naukowy
Konstruktywizm	pewność, możność polegania, przenoszenia i po- twierdzania danych	formalna	interpretacyjne studium przypadku, opis etnograficzny
Feminizm	afrocentryzm, doświadczenia życiowe, dialog, pomocniczość, przekonywalność, rasa, klasa, płeć, refleksyjność, do- świadczenie, uczucie, ugruntowanie faktami	krytyczna, stanowisko	eseje, opowiadania, pisanie eksperymentalne
Badania etniczne	afrocentryzm, doświadczenia życiowe, dialog, pomocniczość, przekonywalność, rasa, klasa, płeć	stanowisko, krytyczna, historyczna	eseje, baśnie, sztuki dramatyczne
Marksizm	teoria emancypacji, falsyfikowalność, dialogiczność, rasa,	krytyczna, historyczna, ekonomiczna	analizy historyczne, ekonomiczne, socjokulturowe
Badania kulturowe	klasa, płeć praktyki kulturowe, doświadczenie, teksty społeczne, podmiotowość	krytycyzm społeczny	teoria kulturowa jako krytyka

feministycznych (afrocentryczny, poststrukturalny)⁸, etnicznych, marksistowskich i studiów kulturowych. Perspektywy te, jak również paradygmaty prześledzone zostaną w części II tego tomu.

⁸ Olesen (rozdz. 9) rozpoznaje trzy typy badań feministycznych: główny empiryczny, studia kulturowe oraz poststrukturalny, postmodernistyczny poddające afrocentryczny i inne modele związane z kolorem skóry badanych studiom kulturowym i innym kategoriom postnowoczesnym.

Wspomniane perspektywy i paradygmaty działają przeciw i obok (lub wewnątrz) modeli pozytywistycznych i postpozytywistycznych. Wszystkie natomiast funkcjonują w obrębie ontologii relatywistycznych (wielorako konstruowane rzeczywistości), interpretatywnych epistemologii (poznający i poznawane wchodzi w interakcje i kształtują się wzajemnie) i objaśniających metod naturalistycznych.

Tabela 1.2 przedstawia paradygmaty i ich założenia oraz kryteria oceny badań, jakimi się posługują a także typowe formy, jakie w danym paradygmacie przyjmują twierdzenia objaśniające lub teoretyczne⁹. Każdy z tych paradygmatów został szczegółowo omówiony w części II, w artykułach Guby (rozdz. 6), Schwandta (rozdz. 7), Kincheloe i McLarena (rozdz. 8), Olesena (rozdz. 9), Stanfielda (rozdz. 10) i Fiskego (rozdz. 11). Paradygmaty pozytywistyczny i postpozytywistyczny, omówione wcześniej, operują w obrębie realistycznej i krytyczno realistycznej ontologii oraz obiektywistycznych epistemologii, opierając się na metodologiach eksperymentalnych bądź *quasi*-eksperymentalnych, badaniach surveyowych lub ściśle określonych metodologiach jakościowych. Rozwinięcie elementów tych paradygmatów możemy znaleźć u Hubermana i Milesa (rozdz. 27).

Z kolei konstruktywizm przyjmuje ontologię realistyczną (istnieje wielość rzeczywistości), subiektywistyczną epistemologię (poznający i przedmiot tworzą umowy/znaczenia) i naturalistycznych procedurach metodologicznych (dotyczących świata przyrody). Odkrycia wyrażane są zwykle w formie teorii ugruntowanej (zob. Strauss i Corbin, rozdz. 17). Pozytywistyczne kategorie *wewnętrznej i zewnętrznej trafności, rzetelności i istotności* ustępują takim pojęciom jak *prawdziwość, jasność, słuszność i przekonywalność*.

Modele feministyczny, etniczne, marksistowski i studiów kulturowych oddają uprzywilejowaną pozycję ontologii materialistyczno—realistycznej, co oznacza, że realny świat wytwarza materialne różnice w odniesieniu do rasy, klasy i płci. Opierają się one także na subiektywistycznych epistemologiach i naturalistycznych metodologiach. Materiały empiryczne i argumenty teoretyczne oceniane są w kategoriach implikacji emancypacyjnych. Mogą być tu wykorzystywane kryteria (emocjonalność i uczucia, gotowość pomocy, osobista odpowiedzialność, dialog) stosowane w odniesieniu do społeczności określonych płcią lub rasą (np. Afroamerykanów).

Feministyczne teorie poststrukturalne szczególnie akcentują problemy związane z tekstami o tematyce społecznej, ich logiką i niemożliwością oddania w pełni świata przeżywanego. Pozytywistyczne i postpozytywistyczne kryteria

⁹ Są to, naturalnie, nasze interpretacje tych paradygmatów i typów narracji, jakimi się posługują.

oceny zastępowane są tu przez inne, jak choćby refleksyjność, wielogłosowy tekst ugruntowany doświadczeniem uciskanych grup ludzi.

Paradygmat studiów kulturowych jest heterogeniczny i złożony, zapożyczając elementy marksizmu, feminizmu i wrażliwości postmodernistycznej (Richardson, rozdz. 32). Istnieje pewne napięcie między humanistycznymi studiami kulturowymi, akcentującymi przeżywane doświadczenia i projektami studiów kulturowych o bardziej strukturalnym charakterze, podkreślających strukturalne i materialne (rasa, klasa, płeć) determinanty doświadczenia. Paradygmat studiów kulturowych odwołuje się do metod badawczych strategicznie, traktując je jako zasoby rozumienia (wytwarzania znaczeń) oraz wytwarzania oporów wobec lokalnych struktur władzy. Naukowcy przyjmujący ten paradygmat mogą zarówno odczytywać teksty, dokonywać analiz dyskursu (Fiske, rozdz. 11), jak i tworzyć lokalne etnografie, otwarte wywiady i przeprowadzać obserwacje uczestniczące. Skupiają się przy tym na tym, jak rasa, klasa, płeć są wytwarzane i odtwarzane w określonych historycznie sytuacjach.

Przedstawiając paradygmat i jego historie, skupialiśmy się dotąd na konkretnym problemie empirycznym, który miał być poddany badaniu. Tymczasem badacz wkracza w kolejny etap procesu badawczego, mianowicie podejmuje pracę nad specyficzną strategią badawczą.

Faza 3: Strategie badawcze i paradygmaty interpretacyjne

Tabela 1.1 przedstawia niektóre, główne strategie badawcze, jakimi badacz może się posłużyć. Fazę 3 rozpoczyna stworzenie bogatego projektu badania, który w szerokim wyobrażeniu obejmuje wyraźne skupienie na kwestii badania, jego celach, „jakie informacje najwłaściwiej odpowiadają na specyficzne pytania postawione w badaniu oraz jakie strategie mogą najefektywniej posłużyć znalezieniu odpowiedzi” (LeCompte i Preissle, 1993, s. 30). Model badania obejmuje elastyczny zbiór wskazówek, które łączą paradygmaty teoretyczne ze strategiami badawczymi i metodami uzyskiwania materiału empirycznego. Model badania umiejscawia badaczy w świecie empirycznym, łącząc go z określonymi miejscami, osobami, grupami, instytucjami i ogółem istotnych materiałów interpretacyjnych, w tym dokumentami i archiwami. Model badania określa również sposób, w jaki badacz ma traktować dwie zasadnicze kwestie, to jest reprezentacji i uprawomocnienia.

Strategię badań tworzą wiązka umiejętności, założeń i praktyk, którymi badacze posługują się przechodząc od paradygmatu do świata empirycznego. To właśnie strategie badawcze uaktywniają paradygmaty interpretacyjne. Jednocześnie przywiązują one badacza do specyficznych metod zbierania

i analizy materiałów empirycznych. Na przykład, metoda studium przypadku opiera się na wywiadach, obserwacji i analizie dokumentów. Strategie badawcze uprawomocniają i zakotwiczą paradygmaty w określonym empirycznym umiejscowieniu lub w specyficznych praktykach metodologicznych, jak choćby czyniąc przypadek przedmiotem studiów. Wśród strategii tych można odnotować studium przypadku, techniki fenomenologiczne i etnometodologiczne, teorię wyjściową, metodę biograficzną, historyczną, badania w działaniu i kliniczne. Każdej z nich poświęcono bogatą literaturę, każda ma inną historię, inne wzorcowe prace i preferowane sposoby wprowadzania strategii w praktykę.

Faza 4: Metody zbierania i analizowania materiałów empirycznych

Badacz dysponuje kilkoma metodami zbierania materiałów empirycznych¹⁰, poczynając od wywiadu aż po bezpośrednie obserwacje, analizę wytworów, świadectw kulturowych, wykorzystanie osobistych doświadczeń oraz zapisów wizualnych. Badacz może wykorzystywać cały szereg różnych metod odczytywania i analizy wywiadów lub tekstów kulturowych, na przykład przy pomocy strategii analizy treściowej, typu narracji lub semiotyki. W obliczu dużych ilości materiałów jakościowych badacz poszukuje sposobów porządkowania i interpretowania tych dokumentów, w czym z kolei pomocne są metody schematów zarządzanie oraz wspierane komputerowo modele analizy danych. Techniki te przedstawiają w swoich artykułach Huberman i Miles (rozd. 27) oraz Richards i Richards (rozd. 28).

Faza 5: Sztuka interpretacji

Badanie jakościowe jest nieustannie twórcze i nieustanną interpretacją. Badacz nie opuszcza pola badań z górą materiałów empirycznych, które później z łatwością opisuje. Interpretacje jakościowe są konstruowane. Badacz w pierwszej kolejności tworzy tekst źródłowy, na który składają się zapiski i dokumenty z pola badań terenowych, co Roger Sanjek (1990, s. 386) nazywa spisywaniem zasobów, natomiast David Plath (1990, s. 374) roboczą kartoteką. Piszący jako interpretator porusza się między tym tekstem ostatecznym, do publikacji, a roboczym tekstem z badań, czyli notatkami i objaśnieniami opartymi na tekście źródłowym, a ten ostatni jest następnie przetwarzany w roboczy dokument interpretacyjny, obejmujący wstępne próby piszącego nadania sensu temu, czego się dowiedział. W końcu, autor tworzy tekst końcowy, udostępniany

¹⁰ Materiał empiryczny to chętniej uznawane określenie tego, co tradycyjnie nazywano danymi.

czytelnikom. Ostateczna opowieść z pola badawczego może przybrać różne formy: autobiograficzną, realistyczną, impresjonistyczną, krytyczną, formalną, literacką, analityczną, teorii ugruntowanej i tym podobne (patrz Van Maanen, 1988).

Praktyka interpretacyjna nadawania sensu odkryciom jest zręczna i przemyślana zarazem. Istnieje szereg kryteriów oceny badań jakościowych, a te, na które zwracamy uwagę, podkreślają usytuowanie, wzajemne stosunki i strukturę tekstualną doświadczenia etnograficznego. Nie istnieje jedna prawdziwa interpretacja. Jak przekonywaliśmy już wcześniej, istnieją różnorodne wspólnoty wokół pewnych interpretacji o własnych kryteriach oceny interpretacji.

Ocena programu jest zasadniczym elementem badania jakościowego, natomiast badacze mogą w istotny sposób wpływać na politykę społeczną. David Hamilton w rozdziale 3 tego tomu śledzi bogatą tradycję stosowanych badań jakościowych w naukach społecznych. Jest to punkt krytyczny, w którym zbiegają się teoria, metoda, praktyka czy działanie oraz polityka. Badacze stosujący metody jakościowe, mogą odizolować badane populacje, wskazywać na natychmiastowe efekty pewnych programów w tych grupach oraz czynniki działające na niekorzyść zmian politycznych w tym otoczeniu. Badacze jakościowi zorientowani na działania i na badania kliniczne mogą także wytwarzać przestrzeń do mówienia przez badanych (innych). Oceniający staje się przewodnikiem, przez który słyszane są te głosy. Kwestie te rozwijają Greene w rozdz. 33 i Rist w rozdz. 34.

MOMENT PIĄTY: CO DALEJ?

Marcus w rozdziale 35 utrzymuje, że jesteśmy już po okresie „post” – poststrukturalizmu, postmodernizmu. Nie jest nadal jasne, co oznacza to dla interpretatywnych, etnograficznych praktyk, ale niewątpliwie pewne rzeczy ulegają nieodwracalnym zmianom. Weszliśmy w nową epokę, w której coraz częstsze stawać się będą nieuporządkowane, niepewne, wielogłosowe teksty oraz krytycyzm kulturowy, podobnie jak bardziej refleksyjne, świadome własnych założeń, formy badań terenowych, analizy i reprezentacje międzytekstualne. Ten moment stał się przedmiotem eseju zamykającego ten tom. Prawdą są słowa poety, że centrum nie może się utrzymać. Zastanawiamy się nad tym, czym powinno być nowe centrum.

Tak więc zatoczyliśmy pełne koło. W rozdziałach tego tomu badacz przeprowadzany jest przez wszystkie fazy badania. Współautorzy śledzą historie, kontrowersje i obecne praktyki związane z każdym z paradygmatów, strategią

i metodą. Proponują także projekcję przyszłości — jak umiejscowione będą określone paradygmaty, strategie i metody za 10 lat.

Czytając następne rozdziały warto jest pamiętać, że badanie jakościowe definiowane jest przez ciąg napięć, sprzeczności i wahań. Napięcia te są nieustanne między szeroką, powątpiewającą wrażliwością postmodernistyczną, a pewniejszymi i bardziej tradycyjnymi koncepcjami projektów pozytywistycznych, postpozytywistycznych i naturalistycznych. Wszystkie rozdziały są uwięzione w tym napięciu i je wyrażają.

Tłumaczenie: *Monika Kwiecińska*

LITERATURA CYTOWANA

- Aronowitz, S. (1988), *Science as power: Discourse and ideology in modern society*, Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Atkinson, P. (1990), *The ethnographic imagination: Textual constructions of reality*. London: Routledge.
- Bateson, G. (1972), *Steps to an ecology of mind*, New York: Ballantine.
- Becker, H. S. (1970), Problems of inference and proof in participant observation. In H. S. Becker, *Sociological work*, Chicago: Aldine. (Reprinted from *American Sociological Review*, 1958, 23, 652—660).
- Becker, H. (1986), *Doing things together*, Evanston, IL: Northwestern University Press.
- Becker, H. S. (1989), Tricks of the trade, *Studies in Symbolic Interaction*, 10, 481—490.
- Becker, H. S. (1993, June 9), *The epistemology of qualitative research*, Paper presented at the MacArthur Foundation Conference on Ethnographic Approaches to the Study of Human Behavior, Oakland, CA.
- Becker, H. S., Geer, B., Hughes, E. C., & Strauss, A. L. (1961), *Boys in white: Student culture in medical school*, Chicago: University of Chicago Press.
- Bogdan, R., & Taylor, S. J. (1975), *Introduction to qualitative research methods: A phenomenological approach to the social sciences*, New York: John Wiley.
- Brewer, J., & Hunter, A. (1989), *Multimethod research: A synthesis of styles*, Newbury Park, CA: Sage.
- Campbell, D. T., & Stanley, J. C. (1963), *Experimental and quasi-experimental designs for research*. Chicago: Rand McNally.

- Carey, J. W. (1989), *Communication as culture: Essays on media and society*, Boston: Unwin Hyman.
- Cicourel, A. V. (1964), *Method and measurement in sociology*, New York: Free Press.
- Clifford, J. (1988), *The predicament of culture: Twentiethcentury ethnography, literature, and art*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Clifford, J., & Marcus, G. E. (Eds.), (1986), *Writing culture: The poetics and politics of ethnography*, Berkeley: University of California Press.
- Clough, P. T. (1992), *The end(s) of ethnography: From realism to social criticism*. Newbury Park, CA: Sage.
- Denzin, N. K. (1970), *The research act*. Chicago: Aldine.
- Denzin, N. K. (1978), *The research act* (2nd ed.). New York: McGraw-Hill.
- Denzin, N. K. (1989a), *Interpretive interactionism*. Newbury Park, CA: Sage.
- Denzin, N. K. (1989b), *The research act* (3rd ed.). Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall.
- Dilthey, W. L. (1976), *Selected writings*. Cambridge: Cambridge University Press. (Original work published 1900).
- Fielding, N. G., & Fielding, J. L. (1986), *Linking data*, Beverly Hills, CA: Sage.
- Filstead, W. J. (Ed.), (1970), *Qualitative methodology*, Chicago: Markham.
- Flick, U. (1992), Triangulation revisited: Strategy of validation or alternative? *Journal for the Theory of Social Behaviour*, 22, 175–198.
- Fonow, M. M., & Cook, J. A. (1991), Back to the future: A look at the second wave of feminist epistemology and methodology. In M. M. Fonow & J. A. Cook (Eds.), *Beyond methodology: Feminist scholarship as lived research* (pp. 1–15). Bloomington: Indiana University Press.
- Geertz, C. (1973), *The interpretation of cultures: Selected essays*, New York: Basic Books.
- Geertz, C. (1983), *Local knowledge: Further essays in interpretive anthropology*, New York: Basic Books.
- Geertz, C. (1988), *Works and lives: The anthropologist as author*, Stanford, CA: Stanford University Press.
- Glaser, B. G. (1992), *Emergence vs. forcing: Basics of grounded theory*, Mill Valley, CA: Sociology Press.
- Glaser, B. G. & Strauss, A. L. (1967), *The discovery of grounded theory: Strategies for qualitative research*, Chicago: Aldine.
- Guba, E. G. (1990), The alternative paradigm dialog. In E. G. Guba (Ed.), *The paradigm dialog* (pp. 17–30), Newbury Park, CA: Sage.
- Hammersley, M. (1992), *What's wrong with ethnography? Methodological explorations*. London: Routledge.

- Hymes, D. (1980), Educational ethnology, *Anthropology and Education Quarterly*, 11, 3–8.
- Lather, P. (1993), Fertile obsession: Validity after poststructuralism, *Sociological Quarterly*, 34(4), 673–693.
- LeCompte, M. D., & Preissle, J. (1992), Toward an ethnology of student life in schools and classrooms: Synthesizing the qualitative research tradition. In M. D. LeCompte, W. L. Millroy, & J. Preissle (Eds.), *The handbook of qualitative research in education* (pp. 815–859). New York: Academic Press.
- LeCompte, M. D., & Preissle, J., with Tesch, R. (1993), *Ethnography and qualitative design in educational research* (2nd ed.), New York: Academic Press.
- Lentricchia, F., & McLaughlin, T. (Eds.), (1990), *Critical terms for literary study*, Chicago: University of Chicago Press.
- Lévi-Strauss, C. (1966), *The savage mind* (2nd ed.), Chicago: University of Chicago Press.
- Lincoln, Y. S. (1993, January 27–28), *Notes toward a fifth generation of evaluation: Lessons from the voiceless, or, Toward a postmodern politics of evaluation*. Paper presented at the Fifth Annual Meeting of the Southeast Evaluation Association, Tallahassee, FL.
- Lincoln, Y. S., & Guba, E. G. (1985), *Naturalistic inquiry*. Beverly Hills, CA: Sage.
- Lofland, J. (1971), *Analyzing social settings: A guide to qualitative observation and analysis*, Belmont, CA: Wadsworth.
- Lofland, J., & Lofland, L. H. (1984), *Analyzing social settings: A guide to qualitative observation and analysis* (2nd ed.). Belmont, CA: Wadsworth.
- Lofland, L. (1980), The 1969 Blumer-Hughes talk, *Urban Life*, 8, 248–260.
- Malinowski, B. (1948), *Magic, science and religion, and other essays*, New York: Natural History Press. (Original work published 1916).
- Malinowski, B. (1967), *A diary in the strict sense of the term*. New York: Harcourt Brace.
- Marcus, G., & Fischer, M. (1986). *Anthropology as cultural critique: An experimental moment in the human sciences*, Chicago: University of Chicago Press.
- Miles, M. B., & Huberman, A. M. (1993), *Qualitative data analysis: A sourcebook of new methods* (2nd ed.). Newbury Park, CA: Sage.
- Nelson, C., Treichler, P. A., & Grossberg, L. (1992), Cultural studies. In L. Grossberg, C. Nelson, & P. A. Treichler (Eds.), *Cultural studies* (pp. 1–16), New York: Routledge.

- Nichols, B. (Ed.), (1985), *Movies and methods* (Vol. 2), Berkeley: University of California Press.
- Plath, D. (1990), Fieldnotes, filed notes, and the conferring of note. In R. Sanjek (Ed.), *Fieldnotes: The makings of anthropology* (pp. 371–384). Albany: State University of New York Press.
- Richardson, L. (1991), Postmodern social theory, *Sociological Theory*, 9, 173–179.
- Roffman, P., & Purdy, J. (1981), *The Hollywood social problem film*, Bloomington: Indiana University Press.
- Rosaldo, R. (1989), *Culture and truth: The remaking of social analysis*, Boston: Beacon.
- Sanjek, R. (Ed.), (1990), *Fieldnotes: The makings of anthropology*, Albany: State University of New York Press.
- Smith, D. (1992), Sociology from women's perspective: A reaffirmation, *Sociological Theory*, 10, 88–97.
- Spindler G., & Spindler, L. (1992), Cultural process and ethnography: An anthropological perspective. In M. D. LeCompte, W. L. Millroy, & J. Preissle (Eds.), *The handbook of qualitative research in education* (pp. 53–92). New York: Academic Press.
- Stoller, P., & Olkes, C. (1987). *In sorcery's shadow: A memoir of apprenticeship among the Songhay of Niger*, Chicago: University of Chicago Press.
- Strauss, A. L., & Corbin, J. (1990) *Basics of qualitative research: Grounded theory procedures and techniques*, Newbury Park, CA: Sage.
- Turner, V., & Bruner, E. (Eds.). (1986), *The anthropology of experience*, Urbana: University of Illinois Press.
- Van Maanen, J. (1988), *Tales of the field: On writing ethnography*, Chicago: University of Chicago Press.
- West, C. (1989), *The American evasion of philosophy*, Madison: University of Wisconsin Press.
- Weinstein, D., & Weinstein, M. A. (1991), Georg Simmel: Sociological flaneur bricoleur. *Theory, Culture & Society*, 8, 151–168.
- Wolcott, H. F. (1992), Posturing in qualitative research. In M. D. LeCompte, W. L. Millroy, & J. Preissle (Eds.), *The handbook of qualitative research in education* (pp. 3–52). New York: Academic Press.

**SPIS TREŠCI „HANDBOOK OF QUALITATIVE
RESEARCH” POD RED. N. K. DENZIN I Y. S. LINCOLN**

1. Introduction: Entering the Field of Qualitative Research Norman K. Denzin and Yvonna S. Lincoln	1
Part I. Locating the Field	19
2. Qualitative Methods: Their History in Sociology and Anthropology Arthur J. Vidich and Stanford M. Lyman	23
3. Traditions, Preferences, and Postures in Applied Qualitative Research David Hamilton	60
4. Working the Hyphens: Reinventing Self and Other in Qualitative Research Michelle Fine	70
5. Politics and Ethics in Qualitative Research Maurice Punch	83
Part II. Major Paradigms and Perspectives	99
6. Competing Paradigms in Qualitative Research Egon G. Guba and Yvonna S. Lincoln	105
7. Constructivist, Interpretivist Approaches to Human Inquiry Thomas A. Schwandt	118
8. Rethinking Critical Theory and Qualitative Research Joe L. Kincheloe and Peter L. McLaren	138
9. Feminisms and Models of Qualitative Research Virginia Olesen	158
10. Ethnic Modeling in Qualitative Research John H. Stanfield II	175
11. Aundiencing: Cultural Practice and Cultural Studies John Fiske	183
Part III. Strategies in Inquiry	199

12. The Dance of Qualitative Research Design: Metaphor, Methodology, and Meaning	
Valerie J. Janesick	209
13. Designing Funded Qualitative Research	
Janice M. Morse	220
14. Case Studies	
Robert E. Stake	236
15. Ethnography and Participant Observation	
Paul Atkinson and Martyn Hammersley	248
16. Phenomenology, Ethnomethodology, and Interpretive Practice	
James A. Holstein and Jaber F. Gubrium	262
17. Grounded Theory Methodology: An Overview	
Anselm Strauss and Juliet Corbin	273
18. Biographical Method	
Louis M. Smith	286
19. Historical Social Science: Methodologies, Methods, and Meanings	
Gaye Tuchman	305
20. Three Approaches to Participative Inquiry	
Peter Reason	324
21. Clinical Research	
William L. Miller and Benjamin F. Crabtree	340
Part IV. Methods of Collecting and Analyzing Empirical Materials	353
22. Interviewing: The Art of Science	
Andrea Fontana and James H. Frey	361
23. Observational Techniques	
Patricia A. Adler and Peter Adler	377
24. The Interpretation of Documents and Material Culture	
Ian Hodder	393
25. On the Authority of the Image: Visual Methods at the Crossroads	
Douglas Harper	403
26. Personal Experience Methods	

D. Jean Clandinin and F. Michael Connelly	413
27. Data Management and Analysis Methods	
A. Michael Huberman and Matthew B. Miles	428
28. Using Computers in Qualitative Research	
Thomas J. Richards and Lyn Richards	445
29. Narrative, Content, and Semiotic Analysis	
Peter K. Manning and Betsy Cullum-Swan	463
Part V. The Art of Interpretation, Evaluation, and Presentation	479
30. Criteria for Assessing Interpretive Validity in Qualitative Research	
David L. Altheide and John M. Johnson	485
31. The Art and Politics of Interpretation	
Norman K. Denzin	500
32. Writing: A Method of Inquiry	
Laurel Richardson	516
33. Qualitative Program Evaluation: Practice and Promise	
Jennifer C. Greene	530
34. Influencing the Policy Process With Qualitative Research	
Ray C. Rist	545
Part VI. The Future of Qualitative Research	559
35. What Comes (Just) After "Post"? The Case of Ethnography	
George E. Marcus	563
36. The Fifth Moment	
Yvonna S. Lincoln and Norman K. Denzin	575

ANEKS

Tab. 6.1. Podstawowe przekonania w alternatywnych paradygmatach naukowych

<i>Aspekt</i>	<i>Pozytywizm</i>	<i>Postpozytywizm</i>	<i>Teoria krytyczna</i>	<i>Konstrukttywizm</i>
Ontologia	naiwny realizm „prawdziwa” rzeczywistość ale zrozumiała	krytyczny realizm – „prawdziwa” rzeczywistość ale zrozumiała w sposób niedoskonały i probabilistyczny	realizm historyczny – rzeczywistości kształtowanej przez czynniki społeczne, polityczne, kulturowe, ekonomiczne, etniczne, płciowe; krystalizowanej ponad czasem	relatywizm – lokalne i specy- ficzne konstrukty rzeczywistości
Epistemologia	dualizm/ obiektywizm; ściśle dane	zmodyfikowany dualizm/ obiektywizm; tradycja krytyczna/ społeczność; dane prawdopodobnie ściśle	operacyjna/ subiektywizm; dane określone przez wartości	operacyjna/ subiektywizm; dane tworzone w interakcjach
Metodologia	eksperymenty/ kontrolowana; weryfikacja hipotez; głównie metody ilości- owe	zmodyfikowane eksperymenty/ kontrolowana; krytyczna wielorakość; falsyfikacja hipotez; może obejmować metody jakościowe	dialogiczna/ dialektyczna	hermeneutyczne/ dialektyczne

Źródło: Egon G. Gubba, Yvonna S. Lincoln, *Competing Paradigms in Qualitative Research*, [w:] *Handbook of Qualitative Research*, (red.) Norman K. Denzin, Yvonna S. Lincoln, Sage Publications, Thousand Oakes – London – New Delhi 1994, s. 109.

Tab. 6.2. Stanowiska paradygmatyczne wobec wybranych kwestii

Kwestia	Pozytywizm	Postpozytywizm	Teoria krytyczna	Konstruktywizm
Cel badania	wyjaśnianie: przewidywanie i kontrola		krytyka i zmiana; restytucja i emancypacja	rozumienie; rekonstrukcja
Natura wiedzy	zweryfikowane hipotezy ustanawiające fakty lub prawa	niesfalsyfikowane hipotezy, które stanowią prawdopodobne fakty lub prawa	intuicje strukturalne/histeryczne	indywidualne rekonstrukcje skoncentrowane wokół konsensu;
Akumulacja	przyrost – „cegiełki” dodane do „gmachu wiedzy”; uogólnienia i związki przyczynowo-skutkowe		rewizjonizm historyczny; uogólnienia na podstawie podobieństwa	bardziej świadome i wyszukane rekonstrukcje; zastępcze doświadczenia;
Kryterium jakości	klasyczne wyznaczniki „ściśłości”; wewnętrzna i zewnętrzna słuszność, obiektywność i niezawodność		historyczne usytuowanie; niszczenie ignorancji; pobudzanie działania	pewność i autentyczność; nieporozumienia
Wartości	wyłączone – wykluczony wpływ		włączone – o mocy kształtującej	
Etyka	zewnętrzna; skłonność ku wprowadzaniu w błąd		wewnętrzna; wewnętrzna skłonność ku demaskacji	wewnętrzna; proceduralna skłonność do demaskacji; specjalne kwestie społeczne i kulturowe
Głos	„bezinteresowny naukowiec” jako informator decydentów, polityków i animatorów zmiany		„intelektualista zaangażowany na rzecz zmiany” jako jej rzecznik i aktywista	„zarliwy uczestnik” jako ułatwiający wielogłosowe rekonstrukcje
Szkolenie	techniczne i ilościowe; ustalone teorie	techniczne, ilościowe i jakościowe ustalone teorie	ideologizacja; jakościowe i ilościowe; historia; wartości altruizmu i upełnomocnienia	
Przygotowanie (tekstu)	matematyczne		niematematyczne	
Hegemonia	kontrola publikacji, odkryć, promocji i warunków		dążenie do uznania i możliwości wkładu indywidualnego	

Źródło: Egon G. Guba, Yvonna S. Lincoln, *Competing Paradigms in Qualitative Research*, s. 112.

Porównanie głównych typów strategii badań jakościowych w ujęciu J. M. Morse

<i>Rodzaj kwestii badawczej</i>	<i>Strategia</i>	<i>Paradygmat</i>	<i>Metoda</i>	<i>Inne źródła danych</i>
Znaczenia — wydobywanie istoty doświadczenia	fenomenologia	filozofia fenomenologiczna	nagrania konwersacji, zapisane opowieści doświadczeń osobistych	literatura fenomenologiczna, refleksje filozoficzne, poezja, sztuka
Opis — wartości, przekonań, praktyk	etnografia	antropologia kulturowa	wywiady swobodne, obserwacja uczestnicząca, notatki terenowe	dokumenty, nagrania, fotografie, mapy genealogie, diagramy powiązań społ.
„Procesy” — doświadczenia poprzez czas lub zmianę	teoria ugruntowana	socjologia interakcjonizm symboliczny	wywiady, nagrania	obserwacja uczestnicząca, wspomnienia, pamiętniki
Interakcje słowne i dialogi	etnometodologia, analiza dyskursu	semiotyka	dialogi, zapisy wideo	obserwacje, notatki terenowe
Zachowania				
w makroskali	obserwacja uczestnicząca	antropologia	obserwacja, notatki terenowe	wywiady, fotografie
w mikroskali	etologia jakościowa	zoologia	obserwacja	nagrania wideo, zanotowane zdarzenia

Źródło: J. M. Morse, *Designing founded qualitative research*, [w:] *Handbook of Qualitative Research*, s. 224.

Faza wstępna badań jakościowych w ujęciu V. J. Janesick

1. pytania – wskazówki w badaniach
2. wybór miejsca i uczestników
3. dostęp do miejsca i umowy z uczestnikami
4. określenie granic czasowych badań
5. wybór właściwych strategii badawczych, które mogą obejmować niektóre z następujących (lista ta w zamiarze autorów nie ma być wyczerpująca):
 - etnografia
 - historia życia
 - ustny przekaz tradycji
 - etnometodologia
 - studium przypadku
 - obserwacja uczestnicząca
 - badania terenowe i monografia właściwa społeczności lokalnej
 - studium naturalistyczne
 - studium fenomenologiczne
 - opis ekologiczny
 - opis
 - badania symboliczno-interakcjonistyczne
 - mikroetnografia
 - badania interpretacyjne
 - badania w działaniu
 - badania narracyjne
 - historiografia
 - krytyka literacka
6. miejsce teorii w badaniu
7. rozpoznanie ukrytych założeń i ideologii badacza
8. rozpoznanie procedur dochodzenia do poinformowanego porozumienia i gotowość radzenia sobie z kwestiami etycznymi, gdy się pojawiają

Źródło: V. J. Janesick: *The Dance of Qualitative Research Design*, [w:] *Handbook of Qualitative Research*, s. 211–212.

Właściwości konstruktów:

1. Konstrukty są próbami nadania znaczenia doświadczeniu i jego interpretacji a większość ma charakter samopotwierdzający i samoodnawialny.
2. Natura lub jakość konstruktów, które można objąć, zależy od „gamy lub zakresu informacji dostępnych dla konstruującego oraz od jego umiejętności radzenia sobie z informacją”.
3. Konstrukty są szeroko podzielane, a niektóre z nich są „kształtowanymi konstruktami”, to jest stanowią zbiorowe i systematyczne próby osiągnięcia wspólnej zgody o stanie pewnych kwestii, na przykład nauki.
4. Choć wszystkie konstrukty muszą być uważane za znaczące, niektórym z nich można w sposób uzasadniony przypisać etykietkę „wadliwych konstruktów” jako „niepełnych, uproszczonych, nieugruntowanych wiedzą, niespójnych wewnętrznie lub wywiedzionych przez niewłaściwą metodologię.
5. Oceny czy dany konstrukt jest zniekształcony, można dokonać tylko odnosząc się do „paradygmatu, w ramach którego operuje konstruujący”; innymi słowami, kryteria i standardy mają określone podłoże, „tak więc na przykład konstrukt religijny może być oceniany jako właściwy lub nie, wyłącznie przy posługiwaniu się określonym paradygmatem teologicznym, z którego się wywodzi”.
6. Konstrukty mogą być podważone, kiedy twórcy je odkrywa konflikt między nimi a nowymi informacjami, lub gdy wyczuwa własny brak doświadczenia intelektualnego pozwalającego na wykorzystanie nowej informacji.

Źródło: Thomas A. Schwandt, *Constructivist, Interpretist Approaches to Human Inquiry*, [w:] *Handbook of Qualitative Research*, s. 129.